

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

დავით გაფრინდაშვილი

ქვემო ქართლის რეგიონის რესურსული პოტენციალის
გამოყენების და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების
გეოგრაფიული ასპექტები

საზოგადოებრივი გეოგრაფია

სამაგისტრო ნაშრომი შესრულებულია საზოგადოებრივი გეოგრაფიის
მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

ნაშრომის ხელმძღვანელი: ნინო პავლიაშვილი
ასოცირებული პროფესორი, გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი

თბილისი 2018

ანოტაცია

ნაშრომის მთავარი მიზანია ქვემო ქართლის თანამედროვე სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გეოგრაფიული კვლევა - ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალის ათვისების ხარისხის შესწავლა და ეკონომიკის ძირითადი დარგების დინამიკისა და გავლენისკვლევა მოსახლეობისკეთილდღეობის ხელშეწყობისათვის. მიგვაჩნია, რომ თემა საკმაოდ აქტუალურია, რადგან ქვემო ქართლი წარმოადგენს საქართველოს ერთ-ერთ პრობლემურ რეგიონს (დეპოპულაცია, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ფონი), ამიტომ ამ მიმართულებით ნებისმიერი სახის კვლევა მნიშვნელოვანია. რაც უფრო მეტად დაინტერესდება საზო-გადოება აღნიშნული საკითხით, მით უფრო დიდი ნაბიჯები გადაიდგმება არსებული პრობლემების მოსაგვარებლად. სამაგისტრო ნაშრომის კვლევის ობიექტია ქვემო ქართლის რეგიონი, კვლევის საგანია ქვემო ქართლის რეგიონის გეოგრაფიული ათვისებულობისა და განვითარების დინამიკის შესწავლა მოსახლეობის ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების მიზნით. ნაშრომის მთავარი ამოცანაა გამოიკვეთოს ქვემო ქართლის ბუნებრივ-რესურსული ათვისების პოტენციალი რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და შემდგომი წინსვლის ხელშეწყობისათვის.

Annotation

The main point of my master thesis is to research geographic aspects of socio-economic development of Kvemo kartli region, including, exploitation resource potential and research of dynamics and influence of the main branches of economics on social welfare. We consider the topic is quite important, because Kvemo Kartli is one of problematic regions in Georgia (Depopulation, difficult social and economic background), hence any kind of research in this field is very considerable. If the society is more interested in this issue, more steps will be done to solve the problems. The object of the following master thesis is Kvemo Kartli region. The research subject is to investigate geographic exploitation and development dynamics of Kvemo Kartli to improve the population living conditions. The following thesis task is to research geographic aspects of exploitation resource poetical for social-economic development of the region.

სარჩევი

შესავალი.....	5
თავი 1. თეორიული მიდგომა (ეკონომიკური განვითარების ნეოკლასიკური თეორიები: კოორდინაციის მარცხის თეორია).....	7
თავი 2. რეგიონის ზოგადი გეოგრაფიული დახასიათება.....	9
თავი 2.1. მოსახლეობა.....	10
თავი 2.2. ბუნებრივი რესურსების სამეურნეო შეფასება.....	15
თავი 3. რეგიონის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული სტრუქტურა.....	20
თავი 4. გარემოს დაცვა.....	36
თავი 5. პრობლემები და პერსპექტივები.....	44
დასკვნა.....	50
გამოყენებული ლიტერატურა.....	53
დანართი.....	54

შესავალი.

ქვემო ქართლი საქართველოს ერთ-ერთი ულამაზესი და უმშვენიერესი კუთხეა, რომელსაც განვითარების უდიდესი პოტენციალი გააჩნია, თუმცა, დღესდღეობით, რეგიონში საკმაოდ მძიმე ვითარებაა შექმნილი, რაც არაერთ პრობლემაში (მაგალითად, მოსახლეობის დეპოპულაცია, უმუშევრობა, ეკოლოგიური პრობლემები, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ფონი) გამოიხატება. ნაშრომში სწორედ აღნიშნულ პრობლემებზეა ყურადღება გამახვილებული. სამაგისტრო ნაშრომის მიზანია ქვემო ქართლის თანამედროვე სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გეოგრაფიული კვლევა - ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალის ათვისების ხარისხის შესწავლა და ეკონომიკის ძირითადი დარგების დინამიკისა და გავლენის კვლევა მოსახლეობის კეთილდღეობის ხელშეწყობისათვის.

მიგვაჩნია, რომ თემა საკმაოდ **აქტუალურია**, რადგან ქვემო ქართლში უმუშევრობის საკმაოდ დიდი მაჩვენებელია, ასევე მძიმეა სოციალურ-ეკონომიკური ფონი და ძალიან მწვავეა ეკოლოგიურ საკითხებთან დაკავშირებული პრობლემები. ამავე დროს ამ რეგიონს საკმაოდ დიდი რესურსული პოტენციალი გააჩნია მისი მომავალი განვითარებისთვის. ამიტომ ამ მიმართულებით ნებისმიერი სახის კვლევა მნიშვნელოვანია. აუცილებელია საზოგადოების რაც შეიძლება ფართო მასების დაინტერესება აღნიშნული საკითხით არსებული პრობლემების მოსაგვარებლად. სამაგისტრო ნაშრომის კვლევის **ობიექტია** ქვემოქართლის რეგიონი. კვლევის **საგანია** რეგიონის გეოგრაფიული ათვისებულობისა და განვითარების დინამიკის შესწავლა მოსახლეობის ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების მიზნით. ნაშრომის მთავარი **ამოცანაა** გამოიკვეთოს ქვემო ქართლის ბუნებრივ-რესურსული ათვისების პოტენციალი რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და შემდგომი წინსვლის ხელშეწყობისათვის.

ამასთან, ტექსტს თან ახლავს საინტერესო სტატისტიკური და საილუსტრაციო მასალა, რაც უფრო მრავალფეროვანს ხდის ნაშრომს. გარდა ამისა, ინფორმაციის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი მოძიებულია ადგილზე, ადგილობრივ მოსახლეობასთან გასაუბრების გზით. ნაშრომზე მუშაობის პროცესში გამოვიყენე

კვლევის რამდენიმე მეთოდი. კერძოდ, ნაშრომის ძირითად წყაროდ გამოყენებულია ქვემო ქართლის რეგიონის მთავრობის მიერ შექმნილი დოკუმენტები, შესაბამისად, გამოვიყენე *სალიტერატურო მეთოდი*. ნაშრომში წარმოდგენილია მდიდარი სტატისტიკური მასალა, ამიტომ გამოვიყენე *სტატისტიკური მეთოდი*. ასევე, ნაშრომში წარმოდგენილი რამდენიმე რუკა შექმნილია პროგრამა გის-ში (გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემები), აქედან გამომდინარე, გამოვიყენე *კარტოგრაფიული მეთოდი*. გარდა ამისა, სამაგისტრო ნაშრომზე მუშაობის პროცესში მივმართე *სოციოლოგიურ მეთოდს* და გამოვიყენე თვისებრივი კვლევის მეთოდი, კერძოდ, სიდრმისეული ინტერვიუ. ინტერვიუებისთვის რესპონდენტების შერჩევა მოხდა შემთხვევითი შერჩევის პრინციპით. ინტერვიუები ჩავწერე ბოლნისის რაიონის მაცხოვრებლებთან, (დიდი მანძილისა და დროის დეფიციტის გამო, ვერ მოხერხდა რეგიონის სრული მოცვა). სულ გამოვკითხე 20 რესპონდენტი. ინტერვიუების ჩატარების მთავარი მიზანი იყო ქვემო ქართლის მოსახლეობის აზრის გამოკვეთა რეგიონში არსებულ სოციალურ და ეკონომიკურ პრობლემებთან, მათი წარმოშობის მიზეზებთან და გადაჭრის გზებთან დაკავშირებით. ასევე, კვლევის შედეგებმა აჩვენა გამოკითხული მოსახლეობის აზრი ეკონომიკის იმ დარგების შესახებ, რომელთა განვითარებაც ყველაზე პერსპექტიულად მიაჩნიათ ქვემო ქართლის რეგიონისთვის. კვლევის შედეგებზე უფრო დაწვრილებით მეშვიდე თავში ვისაუბრებ.

რაც შეეხება სიახლეს, მიგვაჩნია, რომ მსგავსი ტიპის კვლევა, სადაც კომპლექსურად იქნებოდა განხილული და გაანალიზებული ქვემო ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები, აქამდე არ შექმნილა (სამთავრობო დოკუმენტები, რომლებიც ძირითად წყაროდ მაქვს გამოყენებული ნაშრომში, მხოლოდ აღწერილობითი ხასიათისაა). ამიტომ აღნიშნული ნაშრომი შეიძლება საინტერესო წყარო გახდეს მომავალში ქვემო ქართლის კვლევით დაინტერესებული პირებისთვის.

სამაგისტრო ნაშრომი შედგება ანოტაციის (ქართულ და ინგლისურ ენებზე), შესავლის, 5 თავის, 2 ქვეთავის და დასკვნისგან, გამოყენებული ლიტერატურის ჩამონათვალის და დანართისაგან 53-54 გვერდებზე.

თავი 1. თეორიული მიდგომა (ეკონომიკური განვითარების ნეოკლასიკური თეორიები: კოორდინაციის მარცხის თეორია)

ჩვენი მიზანია, წარმოვაჩინოთ, რამდენად ერგება საქართველოს რეალობა ეკონომიკური განვითარების საერთაშორისო თეორიებს. კერძოდ, რამდენად ექვემდებარება (ან არ ექვემდებარება) ქვემო ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური და ტურისტული რეგიონი განვითარების მოდელების მეცნიერულად აღიარებულ ნორმებს.

ჩვენი ნაშრომი ეყრდნობა ეკონომიკური განვითარების ნეოკლასიკურ თეორიას, კერძოდ: *კოორდინაციის მარცხის თეორიას*.

1980-იან წლებში წინა პლანზე წამოვიდა *ნეოკლასიკური თეორიები*. მისი მომხრეები აცხადებდნენ, რომ ეკონომიკური ჩამორჩენის მიზეზია არა საერთაშორისო ფირმებისა და განვითარებული სახელმწიფოების დომინირება, არამედ ადგილობრივი მთავრობების საშინაო პოლიტიკა, კერძოდ, რესურსების არათანაბარი განაწილება, ფასების დამახინჯება და სახელმწიფოს ზედმეტი ჩარევა ეკონომიკაში (Meier, 2000 in Springer, p. 19). თეორიის მომხრეები საკითხის გადაჭრას ხედავდნენ თავისუფალი ბაზრის განვითარების ხელშეწყობაში და პროტექციონიზმის, სუბსიდირებისა და სახელმწიფო სექტორის შეზღუდვაში, რაც ლიბერალიზაციით, სტაბილიზაციით და პრივატიზაციით მიიღწევა. ამასთან ერთად, ეკონომიკის ეფექტურობის ზრდას ხელს უწყობენ უცხოური კერძო ინვესტიციები. მიუხედავად ამისა, ემპირიულად, აღნიშნულმა მოდელებმა მოსალოდნელი შედეგები ვერ მოიტანა, რაც ცალკეული ქვეყნების პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ინსტიტუტებს, ისტორიულ და კულტურულ ასპექტებს და სხვა ფაქტორებს უკავშირდება (Springer, p.19).

1990-იან წლებში პოპულარული გახდა *კოორდინაციის მარცხის თეორია*. ამ თეორიის მომხრეები (Hoff, 2000; Boweles Durlauf and Hoff, 2006; Glavan, 2008) ეკონომიკას ეკოსისტემას ადარებენ და აღნიშნავენ, რომ სისტემამ გამართულად რომ იმუშაოს, საჭიროა ყველა კომპონენტი შეთანხმებულად ფუნქციონირებდეს. როგორც წესი, შუძლებელია ბაზარზე ყველა ისე მოქმედებდეს, რომ ეკვილიბრიუმი ანუ

სრული წონასწორობა იყოს დაცული. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ფირმის წარმატება მხოლოდ მის უნარებზე, ძალისხმევაზე, საერთო ეკონომიკურ პირობებზე კი არ არის დამოკიდებული, არამედ სხვა აქტორებზეც - სხვა ფირმებზე, ინფრასტრუქტურაზე, რეგულაციებზე, მოსახლეობის შემოსავლებზე და სხვა. კოორდინაციის მარცხის თეორიის მომხრეები აცხადებენ, იმისათვის, რომ გარკვეული წონასწორობა იქნას მიღწეული, შესაძლებელია მთავრობამ „ბიძგი მისცეს“ პროცესებს გარკვეული რეგულაციების სახით. ბოლო ათწლეულებში ასეთი „დიდი ბიძგის“ („Big push“) სტრატეგიის გამტარებლად მრავალ განვითარებად ქვეყანაში საერთაშორისო ორგანიზაციები გვევლინება (მაგალითად, გაეროს განვითარების პროგრამა). ანუ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, როდესაც განვითარებად ქვეყნებში, მიუხედავად რამდენიმე საერთაშორისო და ლოკალური ორგანიზაციის მოღვაწეობისა, ვერ მიიღწევა ის შედეგი, რისი მოლოდინიც მოსახლეობას აქვს, ანუ ვერ ხერხდება სიღარიბის დაძლევა, ასეთ დროს მნიშვნელოვანია მთავრობის როლი, რომელიც გამოდის, როგორც მარეგულირებელი. თუკი საერთაშორისო ორგანიზაციებთან ერთად (როგორცაა ზემოთ აღნიშნული გაეროს განვითარების პროგრამა, ათასწლეულის გამოწვევა და სხვა) ქვეყნის ხელისუფლება ჩადებს დიდ კაპიტალს საჯარო ადმინისტრირებაში, მოახდენს ინვესტირებას ადამიანურ კაპიტალში, ინ-ფრასტრუქტურულ პროექტებში და ა.შ., სიღარიბის დაძლევა უფრო იოლად მოხდება.¹ სწორედ ეს მიდგომა ერგება ყველაზე მეტად ქვემო ქართლის რეგიონის რეალობას, სადაც ეკონომიკის სხვადასხვა დარგების განვითარებისთვის სამთავრობო და არასამთავრობო სექტორების შეთანხმებული თანამშრომლობა სახეზეა.

¹Springer. (2015). Science+Business. Chapter 2. Theories of Economic Development. Media Singapore.

თავი 2. რეგიონის ზოგადი გეოგრაფიული დახასიათება

ქვემო ქართლის რეგიონი საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობს. რეგიონს დასავლეთით ესაზღვრება სამცხე-ჯავახეთი, ჩრდილოეთით - თბილისი, შიდა ქართლი და მცხეთა- მთიანეთი, აღმოსავლეთით - კახეთი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით - აზერბაიჯანის რესპუბლიკა, ხოლო სამხრეთით - სომხეთის რესპუბლიკა. ქვემო ქართლის ფართობია 6,5 ათასი კვ.კმ., ქვეყნის ტერიტორიის 9,3%. რეგიონის მოსახლეობის რაოდენობა 2014 წლის საყოველთაო აღწერის თანახმად 424,769 ათასია. რეგიონში შედის 347 დასახლებული პუნქტი - 7 ქალაქი, 6 დაბა და 334 სოფელი. **იხ რუკა N1.**

რეგიონის მოსახლეობის 39% ცხოვრობს ქალაქებსა და დაბებში, ხოლო 61% - სოფლებში. მაღალმთიან დასახლებებს მიეკუთვნება დმანისის მუნიციპალიტეტის 19 (1500 მ-ზე ზევით), წალკის მუნიციპალიტეტის 46 (1500 მ-ზე ზევით) და თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტის 35 სოფელი (1300 მ-ზე ზევით). მოსახლეობის 44,7% ეთნიკურად ქართველია, 45,1% - აზერბაიჯანელი, 6,4% - სომეხი, ხოლო 3,8% - აფხაზი, ოსი, რუსი, ბერძენი, უკრაინელი და ქურთი. ამასთან, რუსთავსა და თეთრიწყაროში ჭარბობს ეთნიკურად ქართული, წალკაში - სომხური და ბერძნული, ხოლო გარდაბანში, მარნეულში, ბოლნისსა და დმანისში - აზერბაიჯანული მოსახლეობა. მოსახლეობის სიმჭიდროვე რეგიონის ტერიტორიაზე შეადგენს 128 ადამიანს კვ.კმ-ზე.

ქვემო ქართლის რეგიონში მოქმედებს 7 თვითმმართველი ერთეული: თვითმმართველი ქალაქი რუსთავი და ბოლნისის, გარდაბნის, დმანისის, თეთრიწყაროს, მარნეულისა და წალკის მუნიციპალიტეტები. რეგიონალურ დონეზე სახელმწიფოს აღმასრულებელ ხელისუფლებას წარმოადგენს სახელმწიფო რწმუნებული - გუბერნატორი, რომლის ადმინისტრაცია ქ. რუსთავშია განთავსებული.

ქ. რუსთავი უშუალოდ ესაზღვრება ქვეყნის დედაქალაქს - თბილისს. ქვემო ქართლის სიახლოვე ქ. თბილისთან, თბილისის აეროპორტთან და აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებთან, მისი მდებარეობა სატრანსპორტო კორიდორების

გადაკვეთისა და აღმოსავლეთ-დასავლეთის ენერგოკორიდორის ზონაში და ურბანიზაციის მაღალი დონე რეგიონს განვითარების კარგ შესაძლებლობას უქმნის. ქვემო ქართლის რეგიონი მოქცეულია ზომიერ და სუბტროპიკულ სარტყელებს შორის. რელიეფის თავისებურების გამო, რეგიონის ჰავა საკმაოდ მშრალია. ქვემო ქართლის ბარის ნაწილი მიეკუთვნება ნახევრად ზღვიურ, საკმაოდ ზომიერ კონტინენტური ჰავის ტიპს. რეგიონის შუა სარტყელში ჰავა შედარებით გრილი და ნესტიანია. კიდევ უფრო მაღლა გამეფებულია სუბნივალური ჰავა.

ქვემო ქართლი მდიდარია წიაღისეული რესურსებით, რომელთა პოტენციალი მხოლოდ ნაწილობრივ არის ათვისებული. რეგიონში შესაძლებელია ქარის, მზის და ბიოგაზის ენერგეტიკული პოტენციალის ათვისება. სხვა რეგიონებთან შედარებით, ქვემო ქართლში ბუნებრივი მატების შედარებით დადებითი დინამიკაა, რაც წესით ნიშნავს, რომ გრძელვადიან პერსპექტივაში, რეგიონში მზარდი მოსახლეობის სოციალური ინფრასტრუქტურით, სოციალური მომსახურებით და სამუშაო ადგილებით უზრუნველყოფის გამოწვევა არსებობს. თუმცა რეალობაში, სახეზე გვაქვს რეგიონის დეპოპულაცია, რაც მიგრაციულ პროცესებთანაა დაკავშირებული, რაზეც მოგვიანებით ვისაუბრებ.²

2.1. მოსახლეობა

2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, ქვემო ქართლის მოსახლეობა 424,769 ათას ადამიანს შეადგენს, რაც 2002 წლის აღწერის შედეგებთან შედარებით, 14,6%-ით ნაკლებია. მოსახლეობის საშუალო ასაკი 35,6-ს შეადგენს, აქედან მამაკაცებში 33,6 და ქალებში 37,5 წელს წელს. აქვე საჭიროა იმის აღნიშვნაც, რომ რეგიონში მოსახლეობის ბუნებრივი მატების დადებითი ბალანსი აღინიშნა. რეგიონის დემოგრაფიულ მდგომარეობაზე უარყოფით გავლენას ახდენს შიდა და გარე მიგრაცია. როგორც ვხედავთ, რეგიონში მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება საკმაოდ შემამფოთებელია, ბოლო 12 წლის განმავლობაში რეგიონის მოსახლეობა საგრძნობი რაოდენობით შემცირდა, რაც ზუსტად მიგრაციულ პროცესებთან არის

²https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%A5%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9B%E1%83%9D_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%9B%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%94 2017 წ. 15 ნოემბერი.

დაკავშირებული. მიგრაციული პროცესები კი გამოწვეულია არასაკმარისი სამუშაო ადგილებით, დაბალი ანაზღაურებით, დასაქმების მცირე პერსპექტივით და მძიმე სოციალური პირობებით.³

სამწუხაროდ, ქვემო ქართლიდან მოსახლეობის მიგრაციის სტატისტიკის აღრიცხვა არ ხდება. მცირე, მაგრამ გარკვეული სახის ინფორმაციას იძლევა 2014 წლის საქართველოს მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის შედეგები. კერძოდ, საქართველოში შიდა მიგრანტთა (პირები, რომლებმაც შეიცვალეს საცხოვრებელი ადგილი საქართველოს ფარგლებში) რაოდენობა შეადგენს ქვეყნის მთლიანი მოსახლეობის 28,5%-ს. აქედან, ქვემო ქართლში ცხოვრობს შიდა მიგრანტთა მხოლოდ 8,9%. რაც შეეხება იმიგრანტებს (პირები, რომელთაც ოდესმე უცხოვრიათ საზღვარგარეთ 12 თვეზე მეტ ხანს), მათი რაოდენობა საქართველოს მოსახლეობის 5%-ს შეადგენს. რეგიონში მცხოვრები იმიგრანტების რაოდენობა შეადგენს საქართველოში მცხოვრებ იმიგრანტების რაოდენობის მხოლოდ 11%-ს. რაც შეეხება ემიგრანტების (2002 წლის 1 იანვრიდან საქართველოდან უცხო სახელმწიფოში მუდმივად ან დროებით საცხოვრებლად წასული პირი, რომლის არყოფნა საქართველოში აღემატებოდა 12 თვეს ან რომელიც აპირებდა საზღვარგარეთ დარჩენას 12 თვეზე მეტ ხანს) განაწილებას რეგიონების მიხედვით, ქვემო ქართლის რეგიონიდან ემიგრირებულია საქართველოდან ემიგრირებული მოსახლეობის მხოლოდ 12,5%.⁴ ეს უკანასკნელი მონაცემები რთულია დადებითად მივიჩნიოთ, რადგან ქვემო ქართლი საქართველოს სხვა რეგიონებისგან აშკარად გამოირჩევა შიდა და გარე მიგრანტების საკმაოდ მაღალი მაჩვენებლებით, რაც რეგიონის მოსახლეობის კლებაში გამოისახა.

რეგიონში დასაქმებულთა რაოდენობამ 2017 წელს სულ 191,7 ათასი ადამიანი შეადგინა. უმუშევრობის დონემ 8,6%-ს შეადგინა. ასევე აღსანიშნავია, რომ ბიზნესსექტორში დასაქმებულთა საშუალოთვიურმა ანაზღაურებამ 779,2 ლარი შეადგინა. საშუალო თვიური ანაზღაურების ოდენობით, ქვემო ქართლი

³სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი). (2017 წელი). მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები. თბილისი გვ. 3

http://www.geostat.ge/cms/site_images/files/georgian/population/agceris%20cinascari%20shedegebi_30.04.2015.pdf

⁴სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი). (2016 წელი). „მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები“. თბილისი. გვ. 13-15.

ბმული: http://www.geostat.ge/cms/site_images/files/georgian/population/Census%20Release_GEO_2016.pdf

საქართველოს რეგიონებს შორის მეორე ადგილს იკავებს და მხოლოდ მცხეთა-მთიანეთს ჩამორჩება. უნდა აღინიშნოს, რომ ოფიციალური მონაცემები რეგიონში დასაქმების რეალურ დონეს არ ასახავს, რაც სოფლის მეურნეობაში თვითდასაქმებულების დასაქმებულებად მიჩნევით არის განპირობებული. თვითდასაქმებულთა უდიდესი ნაწილი, მათი შრომითი საქმიანობის საშუალო წლიური ხანგრძლივობისა და დაბალი შემოსავლების გათვალისწინებით, ვერ მიეკუთვნება სრულფასოვან დასაქმებულთა კატეგორიას. საშუალო თვიური ანაზღაურების ოდენობით, ქვემო ქართლი საქართველოს რეგიონებს შორის მეორე ადგილს იკავებს და მხოლოდ მცხეთა-მთიანეთს ჩამორჩება. რუსთავის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი თბილისშია დასაქმებული. დაქირავებით დასაქმებულთა რაოდენობა დარგებზე შემდეგი სახით არის განაწილებული: **იხ. დანართი, დიაგრამა N1.**⁵

მოსახლეობის შემოსავლებში დაქირავებული შრომიდან მიღებულ შემოსავალს ყველაზე დიდი წილი უჭირავს (41%). რეგიონში შინამეურნეობის ყოველთვიური საშუალო ფულადი და არაფულადი შემოსავლები 2016 წელს 485,3 ლარს, ხოლო ფულადი შემოსავლები და ტრანსფერები 412,8 ლარს შეადგენდა. ამ მაჩვენებლებით, ქვემო ქართლი საქართველოს ათ რეგიონს შორის, შესაბამისად, მეცხრე და მეშვიდე ადგილს იკავებს. შინამეურნეობების შემოსავლები მათი სახობის მიხედვით შემდეგი სახით არის განაწილებული: **იხ. დანართი, დიაგრამა N2.**⁶

რეგიონში მაღალია სიღარიბის მაჩვენებლები. ჯერ კიდევ 2012 წელს უმწეო მდგომარეობაში მყოფი ოჯახების მონაცემთა ერთიან ბაზაში რეგისტრირებული იყო 45,9 ათასი ოჯახი, რომელთაგან შემწეობას იღებდა 9841 ოჯახი. ერთიან ბაზაში რეგისტრირებული ოჯახების რაოდენობის დაბალი პროცენტული მაჩვენებლით ქვემო ქართლი საქართველოს რეგიონებს შორის პირველ ადგილს იკავებს.

ქვემო ქართლში ირიცხება საპენსიო და სოციალური პაკეტის მიმღები 73,6 ათასი პირი, რაც მოსახლეობის 14,4%-ს შეადგენს და მნიშვნელოვნად ნაკლებია ქვეყნის

⁵ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 15 დეკემბერი.

⁶ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 15 დეკემბერი.

საშუალო პროცენტულ მაჩვენებელზე (19,05%). საარსებო შემწეობის მიმღებთა შორის ჭარბობს 40-60 წლის ასაკობრივი კატეგორია, რაც რეგიონში უმუშევრობის კრიტიკულ დონეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს. ქ. რუსთავში ფუნქციონირებს რამდენიმე თავშესაფარი: მოხუცთა თავშესაფარი, შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირთა პანსიონატი, შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე ბავშვთა სახლი, რუსთავის დედათა და ბავშვთა თავშესაფარი. ქ. გარდაბანში ფუნქციონირებს მუნიციპალური თერაპიული ცენტრი განსაკუთრებული საჭიროების მქონე ბავშვებისათვის, რომლის ბენეფიციართა რაოდენობა 40 ბავშვს შეადგენს. აღსანიშნავია, რომ რეგიონში არ არის უზრუნველყოფილი შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე (შშმ) პირებისთვის ადაპტირებული ინფრასტრუქტურის განვითარება და შესაბამისი სამშენებლო სტანდარტების დაცვა, რაც ხელს უშლის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მათ სათანადო ინტეგრირებას. ქვემო ქართლში აღრიცხულია 6805 შშმ პირი, რომელთა 36,5% (2483 პირი) საარსებო შემწეობას იღებს. რეგიონში ირიცხება 12,3 ათასი იძულებით გადაადგილებული პირი (4097 ოჯახი), რაც რეგიონის მოსახლეობის 2,4%-ს, ხოლო საქართველოში აღრიცხული დევნილების 5%-ს შეადგენს. დევნილები განსახლებული არიან რამდენიმე თვითმმართველ ერთეულში. მათი უმრავლესობა (9,5 ათასი ადამიანი) ინდივიდუალურად არის ჩასახლებული.⁷

ჯანმრთელობის დაცვა. დედაქალაქთან სიახლოვის გამო, მოსახლეობის უმეტესობა ხარისხიანი სამედიცინო დახმარების მისაღებად თბილისის სამედიცინო დაწესებულებებს მიმართავს. ექიმების რაოდენობა 1000 კაცზე 2.5-ს შეადგენს, რაც ოდნავ ნაკლებია საქართველოს საშუალო მაჩვენებელზე, თბილისის გარდა (2.9). ქვემო ქართლში მოქმედებს 16 საავადმყოფო 770 საწოლით. რეგიონის ყველა თემს ემსახურება 158 სოფლის ექიმი. გარდა ამისა, რეგიონში არსებობს 17 დამოუკიდებელი სამედიცინო ამბულატორია, 12 სტომატოლოგიური პოლიკლინიკა და კაბინეტი, 6 დისპანსერი, 3 სამკურნალო დიაგნოსტიკური ცენტრი, 1 ქალთა კონსულტაცია. ყველა თვითმმართველ ერთეულში ფუნქციონირებს ეპიდემიოლოგიური სამსახური. რეგიონში არსებობს 2 სისხლის გადასხმის ცენტრი, რომლებიც რეგიონის ყველა თვითმმართველ ერთეულს ემსახურება. რეგიონში

⁷ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.6-7.

ექიმების რაოდენობა 1,3 ათასს, ხოლო საშუალო სამედიცინო პერსონალის რიცხოვნობა 1,1 ათასს შეადგენს. კერძო სადაზღვევო კომპანიის მიერ მარნეულში, გარდაბანში, თეთრიწყაროსა და წალკაში აშენდა თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისი საავადმყოფოები. მარნეულისა და გარდაბნის საავადმყოფოებს აქვს 25-25 საწოლი, თეთრიწყაროს საავადმყოფოს - 20 საწოლი, ხოლო წალკის საავადმყოფოს - 15 საწოლი. რეგიონში არსებობს 7 სასწრაფო დახმარების სადგური და მოქმედებს სასწრაფო სამედიცინო მომსახურების 28 ბრიგადა. თუმცა, მანქანების უმეტესობა ამორტიზებულია და ავტოპარკი განახლებას საჭიროებს.⁸ **იხ ცხრილი N1.**

განათლება. რეგიონში ფუნქციონირებს 268 საჯარო სკოლა, რომლებშიც სულ 65,9 ათასი მოსწავლე სწავლობს. სკოლების ინფრასტრუქტურა, ძირითადად, დამაკმაყოფილებელია. თუმცა, არის სკოლები, რომლებიც სასწრაფო რეაბილიტაციას საჭიროებს. მოსწავლეებს, რომელთა სოფლები სკოლიდან 3 კმ-ზე მეტითაა დაშორებული, ემსახურება მუნიციპალური ტრანსპორტი. რეგიონის ტერიტორიაზე მუნიციპალურ დაქვემდებარებაში მოქმედებს 71 სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულება. სკოლამდელი დაწესებულებები ფინანსდება მუნიციპალური ბიუჯეტებიდან. დაწესებულებების უმრავლესობა საფუძვლიან რეაბილიტაციას და სათანადო ინვენტარით აღჭურვას საჭიროებს. სკოლამდელი დაწესებულებების ნაკლებობა სოფლებში იგრძნობა. ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში არაქართული მოსახლეობის მხრიდან ქართულ ენოვან ბაღებზე მოთხოვნა გაიზარდა. რეგიონში მოქმედებს 2 კერძო უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულება. გარდა ამისა, ქ. რუსთავში მოქმედებს 2 საშუალო პროფესიული გადამზადების დაწესებულება, სადაც რამდენიმე პროფესია ისწავლება. აღნიშნული დაწესებულებების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა და რესურსები საკმაოდ შეზღუდულია. ზოგადად, რეგიონში საგანმანათლებლო დაწესებულებების დეფიციტია. დედაქალაქთან სიახლოვის გამო, ქართულენოვანი ახალგაზრდობა ამჯობინებს უმაღლესი განათლება თბილისში მიიღოს. ეთნიკურად არაქართველი ახალგაზრდები უმაღლესი განათლების მისაღებად, ხშირად, ბაქოსა და ერევანში მიდიან (მიუხედავად იმისა, რომ იქ უფრო ძვირია სწავლის გადასახადი) და მათი

⁸ საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო, http://www.moh.gov.ge/uploads/files/oldMoh/2014/Failebi/Angarishebi/2_year-qvemo_qartli.pdf 2017 წლის 21 დეკემბერი.

მაღზე მცირე ნაწილი სწავლობს საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში. ეთნიკურად არაქართველი მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ქართული ენის არცოდნის გამო, სწავლის გაგრძელების სურვილს არ ამჟღავნებს და ისინი, ხშირად, მეათე-მეთერთმეტე კლასში წყვეტენ სწავლას. აზერბაიჯანულ მოსახლეობაში გამოკვეთილია დამამთავრებელი კლასის გოგონების დაქორწინების ტენდენცია, რის შემდეგაც ისინი სკოლას აღარ ამთავრებენ.⁹ **იხ. ცხრილი N2.**

2.2 ბუნებრივი რესურსების სამეურნეო შეფასება

ქვემო ქართლის რეგიონი მდიდარია წყლის რესურსებით - მდინარეებით, ტბებით, მიწისქვეშა მტკნარი წყლებით. საქართველოს სხვა რეგიონებთან შედარებით, მცირეა მინერალური წყლის (მხოლოდ ბოლნისისა და დმანისის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიაზე არის მინერალური სამკურნალო მყავე და გოგირდოვანი წყლები) და თერმული წყლის რესურსები. აღსანიშნავია ტრანსსასაზღვრო მნიშვნელობის მდინარე მტკვარი და მისი შენაკადები. რეგიონში არსებული წყლის რესურსები, ძირითადად, ეფექტიანადაა გამოყენებული. 2011 წლის წყალაღების მონაცემების თანახმად, ბუნებრივი წყლის ობიექტებიდან (მიწისქვეშა და ზედაპირული წყალი) წყლის აღებამ 451,75 მლნ კმ³, ხოლო გამოყენებული ახალი წყლის რაოდენობამ 438,07 მლნ კმ³ შეადგინა. მათ შორის სასმელ-სამეურნეო დანიშნულებით გამოყენებულ იქნა - 2%, ჰიდროენერგეტიკაში - 30%, სამრეწველო დანიშნულებით - 55%, სარწყავად - 11,7%, სასოფლო-სამეურნეო წყალმომარაგების მიზნით - 0,7%, ხოლო დანარჩენი - თევზის სატბორეებისათვის და რეკრეაციული დანიშნულებით. ქვემო ქართლის რეგიონში სულ 31 საშუალო და დიდი ზომის მდინარე ჩამოედინება. მათი საერთო სიგრძე დაახლ. 900 კმ-ია. რეგიონში 15 ტბაა (საერთო სარკის ფართობით - 18 კმ²), რომლებიც, ძირითადად, რეკრეაციული დანიშნულებით, ირიგაციაში და თევზჭერისათვის გამოიყენება.¹⁰ **იხ. რუკა N2.**

რეგიონში არსებული 6 წყალსაცავი (წყლის საერთო მოცულობით 30400 მლნ კმ³) გამოყენებულია სასმელი წყლით მომარაგებისათვის (ხრამი ქ. რუსთავისთვის),

⁹ საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, http://catalog.edu.ge/index.php?module=school_info&page=region_list 2017 წლის 21 დეკემბერი.

¹⁰ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.9.

ენერგეტიკაში (წალკა) და ირიგაციაში. ქვემო ქართლში მიმდინარეობს მინერალური წყლის - „რაჭისუბანის“ (ბოლნისში, წყლის რესურსის მარაგით 350 მლნ მ³/დღე-ღამეში) მოპოვება. ენერგეტიკის სექტორი წარმოდგენილია ქ. გარდაბანში განთავსებული სამი თბოელექტროსადგურით. უკანასკნელი ათწლეულის მანძილზე, დისბალანსი ელექტროენერჯის გამომუშავების ტემპებსა და ელექტროენერჯიაზე მოთხოვნას შორის თანდათან იზრდებოდა, რაც რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროცესზე დღემდე უარყოფით გავლენას ახდენს. ამიტომ, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მცირე ჰიდროენერგეტიკული რესურსებისა და განახლებადი ენერჯის წყაროების ათვისებას, რაც ქვემო ქართლს საკმარისი რაოდენობით აქვს. ქვემო ქართლს მნიშვნელოვანი პოტენციალი აქვს ენერჯის გენერირების კუთხით, ისეთი განახლებადი რესურსების გამოყენებით, როგორცაა ჰიდროენერჯია და ქარისა და მზის ენერჯია. მზის ენერჯის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, ქვემო ქართლის რეგიონი დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ტერიტორიის თითქმის ნახევარი მიეკუთვნება ზონას, სადაც წლის თბილ პერიოდში (მაისი-ოქტომბერი) იქმნება ოპტიმალური პირობები სხვადასხვა ტიპის ჰელიოდანადგარების (ბრტყელი კოლექტორები, მძლავრი მზის ღუმელები, კოშკის ტიპის მზის სადგურები, გენერატორები) ექსპლუატაციისათვის. ეს ზონა მოიცავს ქ. რუსთავს, მარნეულის, გარდაბნისა და ბოლნისის მუნიციპალიტეტებს. ტერიტორია ხასიათდება განიერი, უტყეო, ფერდობიანი ხეობებით, გახსნილი ჰორიზონტით და აქედან გამომდინარე, პირდაპირი და ჯამური რადიაციის დღეღამური, თვითური, სეზონური და წლიური მაღალი სიდიდებით.¹¹

ქარის ენერჯის გამოყენების თვალსაზრისით, ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე პერსპექტიულად არის მიჩნეული მდ. მტკვრის ხეობის მცხეთა-რუსთავის მონაკვეთი. საქართველოს ტერიტორიაზე ქარის პერსპექტიულ 9 სადგურის პოტენციურ ტერიტორიებს შორის ქ. რუსთავის ტერიტორია შეფასებულია როგორც ქარის პერსპექტიული სადგური 60 მგვტ დადგმული სიმძლავრითა და 130 მლნ კვტ/სთ ელექტროენერჯის წლიური გამომუშავებით, რაც დაახლ. 14000 ოჯახს დააკმაყოფილებს. აღნიშნულ მონაკვეთზე ქარის ენერჯის გამოყენების დიდი ინტერესი უკავშირდება სამგორის ველის მორწყვის საკითხსაც. პრაქტიკამ აჩვენა,

¹¹ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.9.

რომ მაღალი ეფექტი შეიძლება მოგვცეს მცირე ჰესის, ჰელიოდანადგარებისა და ქარის დანადგარების კომბინირებული სისტემების დანერგვამ. მნიშვნელოვანია რეგიონში არსებული ბიოგაზის მიღების ენერგეტიკული პოტენციალიც (წალკისა და დმანისის მუნიციპალიტეტები).¹²

ქვემო ქართლში ტყეს ტერიტორიას 21,7% უკავია, რაც საქართველოს რეგიონებს შორის ყველაზე დაბალი მაჩვენებელია. ტყის ფონდის ფართობი 143,2 ათას ჰა-ს შეადგენს, საიდანაც ტყით 134.63ა არის დაფარული. 2011 წელს ტყის ჭრით მიღებული ხე-ტყის მოცულობამ 71 ათასი კმ შეადგინა. ხოლო 2012 წელს დაახლოებით 47 ათასი კმ შეადგინა. ხელოვნურად გაშენებული წიწვოვანი ტყის კულტურებიდან შემადგენლობის მიხედვით რეგიონში გავრცელებულია ფიჭვი (ფართობი - 5335 ჰა, მერქნის მარაგი - 193,3 ათასი კმ), ხოლო ფოთლოვნებიდან - წიფელი (25332 ჰა, 5143,3 ათასი კმ). მნიშვნელოვანი ფართობი უკავია მუხას (21564 ჰა, 2105 ათასი კმ), რცხილას და ჯაგრცხილას, ხოლო რბილმერქნიანი ფოთლოვნებიდან - კანადის ვერხვს (260 ჰა, 27,4 ათასი კმ). საკმაოდაა ნუშის, ჭერმისა და პანტის ნარგაობაც, ხოლო ბუჩქნარი და ქვეტყე ძირითადად ძეძვითაა წარმოდგენილი. ბიომრავალფეროვნების თვალსაზრისით, გამორჩეულია ალგეთის ხეობა, სადაც შექმნილია ალგეთის ეროვნული პარკი. რეგიონის ტერიტორიაზე 22 ათას ჰა ფართობზე ფუნქციონირებს 3 სამონადირეო მეურნეობა. რეგიონში ოპერირებს 4 ლიცენზირებული სახერხი. რეგიონში მთავარი სარგებლობის ჭრები (სამასალე მერქნის მისაღებად) თითქმის არ აღინიშნება, გარდა მოსახლეობის პირადი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო მერქნის მოპოვებისა. უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში, რეგიონში ათვისებული მერქნული რესურსი თითქმის თანაბარია წლების მიხედვით. შეიმჩნევა მოთხოვნის კლება, რაც, სავარაუდოდ, რეგიონის გაზიფიკაციის მასშტაბების გაზრდით და სხვა ალტერნატიული ენერგომატარებლების მოხმარებით არის გამოწვეული. აღსანიშნავია, რომ რეგიონში არ არის განხორციელებული ტყის რესურსების ინვენტარიზაცია.¹³

¹² ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.10.

¹³ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.10.

ქვემო ქართლს აქვს მრავალფეროვანი წიაღისეული და მის ბაზაზე მოქმედი სამთო ინდუსტრია. აწარმოებენ ფერად და შავ ლითონებს, ფეროშენადნობებს და ინდუსტრიულ მინერალს. რეგიონში გვხვდება 200-ზე მეტი ფერადი, შავი და მვირფასი ლითონების, ქიმიური და კერამიკული ნედლეულის, ჰიდრომინერალებისა და საწვავი რესურსების საბადო, რომელთა დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ აუთვისებელია. მადნეულის კომპლექსში სპილენძ-ბარიტის ნახევარლითონების საბადოზე მუშაობენ სპილენძის, ბარიტის და რიგი თანმხლები მინერალების მოსაპოვებლად. მადნეულის საბადო თბილისიდან 80 კილომეტრზეა. წიაღისეულს ღია შახტიდან გათხრა-აფეთქების მეთოდით მოიპოვებენ. ამოღებული მადანი მაღალი კონცენტრატით გამოირჩევა. საწარმოოდ შეფასებული წარმადობაა წელიწადში 12 ათასი ტონა კონცენტრატის გადამუშავება. ოქროს მარაგები მადნეულში შეადგენს 49 ათას უნციას, ვერცხლისა კი 94 ათას უნციას.

სტრატეგიული მნიშვნელობისაა რეგიონში არსებული სამშენებლო და მოსაპირკეთებელი ქვები. რეგიონში მოიპოვება მაღალი ხარისხის მინერალები - ბაზალტი და ტუფი. აღნიშნულ მინერალებზე დიდი მოთხოვნაა როგორც შიდა, ისე გარე ბაზარზე. ამასთან, ექსპერტთა შეფასებით, მათი მარაგები საკმაოდ დიდია. გარდა ამისა, მოიპოვება სპილენძი, ბარიტი, ვოლფრამი, ნიკელი, რკინა, თუთია, სულფატი, მარგანეცი, მარმარილო, გაჯი, თეთრი ქვა. რეგიონის სამრეწველო სექტორის განვითარებაში არანაკლებ მნიშვნელოვანი როლი შეიძლება შეასრულოს სამშენებლო კერამიკის (დარბაზისა და ფიტარეთის კაოლინის საბადოები), მინის ტარის (ადულარიანი მეტასომატიტები) და საფაიფურე (ბექტაკარის კვარციტები) ნედლეულის ათვისებამ და რეგიონში კერამიკული და მინის ტარის წარმოების განვითარებამ. დმანისის და წალკის ვულკანურ საბადოებში გვხვდება მსუბუქი ქვის მასალები, ღორღი და ქვის ნატეხები. მაღალი ეკონომიკური ეფექტის მიღებაა შესაძლებელი ლითოგრაფიული ქვის საბადოების (ალგეთი, გომარეთი, ახკალაფა) ათვისებითაც. ალგეთის საბადო კავკასიაში ყველაზე დიდი საბადოა. ნედლეულის მნიშვნელოვან სახეობად განიხილება რეგიონის თიხა-თაბაშირის (გაჯის) საბადოები. გაჯის საწარმოების არსებული სიმძლავრეების სრული დატვირთვის შემთხვევაში, იგი რეგიონის შემოსავალის ზრდის წყაროდ იქცევა. კვარცის შემცველი პორფირის (სამშვილდე, კლეისის წყალი და ირიგა) ფიზიკური და ტექნიკური

მახასიათებლებისათვის 30% ცეცხლგამძლე თიხის დამატებით მჟავაგამძლე მასალის წარმოებაა შესაძლებელი.

რეგიონისთვის სტრატეგიული მნიშვნელობის რესურსია მის ტერიტორიაზე არსებული სამშენებლო და მოსაპირკეთებელი ქვებიც, რომელთა მარაგი საკმაოდ დიდია. აქ არის რესურსის ისეთი უიშვიათესი სახეობები, როგორცაა ბოლნისის ტუფი და სადახლოს მარმარილოსებრი კირქვა. წიაღისეულის მოპოვებაზე დაწესებული მოსაკრებელი შესაბამისი მუნიციპალიტეტების ბიუჯეტის შემოსავლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს. დღეისათვის, რეგიონში წიაღისეული რესურსების მოპოვებაზე გაცემულია 146 ლიცენზია. აღსანიშნავია, რომ ქვემო ქართლის წიაღისეულის, მისი რესურსული პოტენციალის და საორიენტაციო საბაზრო ღირებულების შესახებ არსებული საინფორმაციო ბაზა ემყარება მრავალი წლის წინ მომზადებულ კვლევებსა და სამუშაოებს, რაც მათი სანდოობის ხარისხს გარკვეულწილად ეჭვქვეშ აყენებს.¹⁴

¹⁴ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.11,

თავი 3. რეგიონის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული სტრუქტურა

საქართველოს რეგიონებს შორის ქვემო ქართლის რეგიონი ეკონომიკური თვალსაზრისით ერთ-ერთ ყველაზე განვითარებულ რეგიონს წარმოადგენს. რა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ რეგიონი გლობალური თვალსაზრისითაც განვითარებულ რეგიონებს შორისაა. აქ წარმოებული დამატებული ღირებულება 2017 წლის მონაცემებით 2346.8 მლნ ლარს (ქვეყანაში წარმოებული დამატებული ღირებულების დაახლ. 97,4%) შეადგენდა. რეგიონის ეკონომიკის დივერსიფიკაციის დონე მაღალია. ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით, ქვემო ქართლის დამატებული ღირებულება 2437 აშშ დოლარია, რაც საქართველოს სხვა რეგიონების (თბილისის გამოკლებით) საშუალო მაჩვენებელს 4,9%-ით აღემატება. რეგიონში წარმოებული დამატებითი ღირებულების სტრუქტურაში ყველაზე დიდი წილი უკავია მრეწველობას (41%), მაშინ, როდესაც სოფლის მეურნეობის წილი მხოლოდ 19 პროცენტს შეადგენს, რაც რეგიონის ინდუსტრიულ სპეციფიკაზე მიუთითებს. ვაჭრობასა და მომსახურებას შესაბამისად 7% და 8% უკავიათ. დანარჩენი დარგების წილი უმნიშვნელოვნია.¹⁵

2006-17 წლებში რეგიონის ეკონომიკის ზრდა, არსებითად, დადებითი დინამიკით ხასიათდებოდა. უარყოფითი მაჩვენებლები აღინიშნა მხოლოდ 2008 და 2009 წლებში, რაც 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის შედეგებსა და მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისს უკავშირდება. 2006-2018 წლებში რეგიონში წარმოებული დამატებული ღირებულება 65%-ით გაიზარდა. ასევე აღსანიშნავია, რომ ქვემო ქართლი ბაქოდან საქართველოზე გამავალი მილსადენების ძირითადი გამტარია. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენი და სამხრეთ კავკასიის გაზსადენი ქვემო ქართლის რეგიონს გარდაბნის, მარნეულის, თეთრიწყაროსა და წალკის მუნიციპალიტეტებში კვეთს.

ბიზნესის რეგისტრის 2017 წლის ოფიციალური მონაცემებით, რეგიონში აღირიცხება 48884 სუბიექტი, მათ შორის 237 საშუალო და 106 მსხვილი მოქმედი საწარმო. ქვემო ქართლში 2015 წელს ბიზნეს-სექტორში შექმნილმა დამატებულმა ღირებულებამ 3347,4 მლნ ლარი შეადგინა. გამოშვებული პროდუქციის

¹⁵ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 19 დეკემბერი.

ღირებულებამ - 2326,4 მლნ ლარი, ბიზნეს-სექტორში დაქირავებულთა რაოდენობამ - 36600 ადამიანი, ხოლო ბიზნეს-სექტორში დასაქმებულთა საშუალო თვიურმა ანაზღაურებამ - 779,2 ლარი.¹⁶ რეგიონში ბიზნეს-სექტორის განვითარების ხელშემწყობი ფაქტორებია: მისი სტრატეგიული მდებარეობა - სიახლოვე ქ. თბილისთან, აგრეთვე მეზობელ აზერბაიჯანსა და სომხეთთან. უკანასკნელ წლებში, რეგიონში, ქ. რუსთავში ბიზნესის განვითარების ხელშემწყობის თვალსაზრისით, გაჩნდა მნიშვნელოვანი სექტორი - საავტომობილო ბაზრობა, რომელიც კლიენტებს კავკასიის რეგიონის სხვადასხვა ქვეყნიდან იზიდავს. აღნიშნული ბაზრობა ერთ-ერთი უმსხვილესი დამსაქმებელია რეგიონში. **იხ. ცხრილი N3.-N4.**

უკანასკნელ წლებში, ქვემო ქართლში აღინიშნება დადებითი ტენდენციები ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორის განვითარების მხრივ. შეიმჩნევა მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება როგორც მრეწველობის, ისე მომსახურების სფეროში. გაჩნდა თანამედროვე ტიპის სავაჭრო ობიექტები და აგრარული ბაზრობები. ქვემო ქართლში შემავალ ყველა თვითმმართველ ერთეულში ფუნქციონირებს კომერციული ბანკების ფილიალები. ამასთან, რუსთავსა და მარნეულში საქართველოში მოქმედი თითქმის ყველა ბანკის ფილიალი და მომსახურების ცენტრი ფუნქციონირებს. წინა წლებთან შედარებით, გაიზარდა მხარეში მიკროსაფინანსო ორგანიზაციების წარმომადგენლობების რაოდენობა. თუმცა, ისევე, როგორც მთლიანად ქვეყანაში, საპროცენტო განაკვეთები კრედიტსა და სესხზე, ქვემო ქართლშიც საკმაოდ მაღალია (მერყეობს 15%-დან 26%-მდე), ხოლო დედაქალაქის ბანკებთან შედარებით, მომსახურება - მნიშვნელოვნად სუსტი. რეგიონში წარმოდგენილია (თუმცა, არათანაბრად) კონსალტინგური მომსახურების ორგანიზაციები. კერძო აუდიტორული ორგანიზაციები ძირითადად, ქ. რუსთავში ფუნქციონირებს.

რეგიონში მოქმედებს ბიზნესის მხარდამჭერი რამდენიმე მნიშვნელოვანი არასამთავრობო ორგანიზაცია, რომელთა მიზანია, ხელი შეუწყონ ადგილობრივი ეკონომიკის, ფერმერული მეურნეობის, მესაქონლეობისა და რწყვის თანამედროვე ტექნოლოგიების განვითარებას. დღეისათვის, რეგიონში შექმნილია რამდენიმე

¹⁶ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 15 დეკემბერი.

სოფლის სახლი და ფერმერთა მომსახურების ცენტრი. მცირე ბიზნესცენტრი ფუნქციონირებს აგრეთვე მარნეულში. სამომავლოდ, რეგიონის ბიზნეს-სექტორის განვითარებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს თბილისი-რუსთავის ავტობანის მშენებლობა. რეგიონში ბიზნეს-სექტორის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორებია: სუსტი კომერციული და საბაზო ინფრასტრუქტურა, მოსახლეობის შემოსავლების სიმწირე, ინვესტიციების მცირე მოცულობა, ადგილობრივი სოციალური კაპიტალის განვითარების დაბალი დონე, მუშახელის ბაზარზე არსებული მდგომარეობა (კვალიფიკაცია), საბანკო კრედიტების (მ.შ. აგროსესხების) სიძვირე და რთული ხელმისაწვდომობა, ალტერნატიული კაპიტალის დაბალი შესაძლებლობები და ბიზნესის მხარდამჭერი ორგანიზაციების (ბიზნესინკუბატორების, საინვესტიციო თუ საკონსულტაციო ცენტრების, სალიზინგო კომპანიების და სხვ.) ნაკლებობა, სისტემური ინფორმაციის ნაკლებობა ადგილობრივი ბიზნესის პოტენციალისა და სამიმწოდებლო ბაზის შესახებ, ადგილობრივი საბიუჯეტო რესურსების სიმწირე. გარდა ამისა, ექსპორტზე ორიენტირებული ბიზნესის შემაფერხებელ გარემოებად ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილი განიხილავს „მაღალ საბაჟო გადასახადს“ და „ჭარბ ბიუროკრატიულ პროცედურებს“.¹⁷

სოფლის მეურნეობას ქვემო ქართლის ეკონომიკაში საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, რეგიონში წარმოებულ დამატებულ ღირებულებაში მისი წილი 19%-ია. 2011 წელს რეგიონში სოფლის მეურნეობაში შექმნილმა დამატებულმა ღირებულებამ 338,3 მლნ ლარი შეადგინა, რაც 24,6%-ით აღემატება 2010 წლის (271,6 მლნ ლარი), ხოლო 47,4%-ით - 2009 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელს (229,5 მლნ ლარი). ამ დარგში რეგიონის მოსახლეობის 29%, ხოლო სოფლის მოსახლეობის 47,8% - 148 ათასი ადამიანია დასაქმებული. მიუხედავად იმისა, რომ, ძირითადად, ისინი თვითდასაქმებულთა კატეგორიას განეკუთვნებიან და თავიანთ ოჯახურ მეურნეობებში საქმიანობენ, დედაქალაქთან და მეზობელ სახელმწიფოებთან სიახლოვის გამო, საკმაოდ წარმატებით ახერხებენ საადრეო კარტოფილით, ბოსტნეულითა და მეცხოველეობის სხვადასხვა პროდუქტით ბაზრის ათვისებას. რეგიონის კლიმატური პირობები განსაკუთრებით ხელსაყრელია სოფლის

¹⁷ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.13.

მეურნეობის პროდუქციის წარმოებისთვის. მოსავლის მიღება შესაძლებელია წელიწადში 2-3-ჯერ, რაც განაპირობებს ქვემო ქართლის მაღალ კონკურენტუნარიანობას სხვა რეგიონებთან შედარებით. რეგიონის ნიადაგსაფარი საკმაოდ მრავალფეროვანი ტიპის ნიადაგებით არის წარმოდგენილი: ზღვის დონიდან 1000-1800 მ-ზე არსებულ ტყის ფერდობზე ძირითადად მცირე და საშუალო სისქის ყომრალი ნიადაგებია. ვულკანურ პლატოზე, ზ.დ. 1200 მ-ზე მაღლა მთის შავმიწა ნიადაგები, ხოლო შედარებით დაბლა - ყავისფერი ნიადაგებია გავრცელებული. ზ.დ. 1800-2000 მ-ზე მაღლა გაბატონებულია მთა-ტყე-მდელოს ნიადაგები. რეგიონის ტერიტორიაზე ლოკალური გავრცელებით აგრეთვე გამოირჩევა ალუვიური და ნემომპალა კარბონატული ნიადაგები. ყავისფერი ნიადაგები გავრცელებულია მთა-ტყეთა ზონის ქვედა ნაწილში, ზღვის დონიდან 700-1200მ-ის ფარგლებში - ინტენსიური მიწათმოქმედების ზოლში. რეგიონის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში გავრცელებულია ნემომპალა-კარბონატული ნიადაგები. ციცაბო ფერდობებსა და თხემებზე ჭარბობს მცირე სისქის სუსტად განვითარებული, ხირხატიანი, ხშირად ძლიერ გადარეცხილი ნიადაგები ზედაპირზე გამიშვლებული კირქვებით. ნემომპალა-კარბონატული ნიადაგები გამოირჩევა მაღალი ნაყოფიერებით და საუკეთესოა ვენახისათვის. ქვემო ქართლის რეგიონში არის მრავალფეროვანი სპექტრი როგორც ნიადაგების, ისე ვერტიკალური ზონალობის, რაც სოფლის მეურნეობის მნიშვნელოვანი განვითარების საშუალებას იძლევა. მთლიან სავარგულებში (392462 ჰა) ათვისებულ კერძო სავარგულებს 28.6% (112244 ჰა) უკავია, აქედან სახნავს - 24% (93269 ჰა), ხოლო 3,5% (13578 ჰა) გამოუყენებელი სახნავია. დარჩენილი მიწის ფართობების 50% (1994943 ჰა), ძირითადად, სათიბ-საძოვრად გამოიყენება. რეგიონში სარწყავი სისტემები (თვითდენითი და არათვითდენითი) მოიცავს 46754 ჰა ფართობს, ანუ სახნავის 50%-ს, საიდანაც სარეაბილიტაცია 20274 ჰა (43%). ქვემო ქართლის თითქმის ყველა მუნიციპალიტეტის ძირითად პრობლემას სარწყავი სისტემების არარსებობა წარმოადგენს. რეგიონში ურწყავ ფართობებს სავარგულების 32% (90385 ჰა) უკავია. წალკის მუნიციპალიტეტში არ არსებობს საირიგაციო სისტემა და სასმელი წყლის გამოყენება ხდება მოსარწყავად.¹⁸

¹⁸ ქვემო ქართლის რეგიონული განვითარების სააგენტო, <http://kkcrda.ge/agriculture/> 2017წ.

რეგიონის ნიადაგები და კლიმატი იძლევა ისეთი კულტურების განვითარების საშუალებას, რომელთა განვითარება, საქართველოს სხვა მხარეებისთვის (გარდა ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტისა), ნაკლებად შესაძლებელია. აქ განსაკუთრებით კარგი პირობებია საადრეო კარტოფილისა და ბოსტნეულის, მარცვლეულის, ხილის, ყურძნის, ბაღჩეულის, მრავალწლიანი ბალახებისა და სხვა კომერციულად საინტერესო პროდუქციის საწარმოებლად. აღსანიშნავია, რომ რეგიონში აღრიცხული არ არის სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

რეგიონში **მემცენარეობა**, ძირითადად, წარმოდგენილია საშუალო ფერმერებით. ისინი პროდუქციის რეალიზაციას, როგორც წესი, ადგილობრივ ბაზარზე ახორციელებენ. რეგიონის ქვედა და საშუალო ზონაში ძირითადად იწარმოება ბოსტნეული, კარტოფილი, მარცვლეული, ხილი, ყურძენი და ბაღჩეული კულტურები, ხოლო ზედა ზონაში ძირითადი ადგილი კარტოფილისა და მარცვლეულის წარმოებას უკავია. ამჟამად, რეგიონში 4,1 ათას ჰა-ზე იწარმოება ხორბალი, 5,9 ათას ჰა-ზე სიმინდი, 0,5 ათას ჰა-ზე ლობიო, 4,2 ათას ჰა-ზე კარტოფილი, 3,8 ათას ჰა-ზე ბოსტნეული, 0,1 ათას ჰა-ზე ბაღჩეული, 0,3 ათას ჰა-ზე ერთწლიანი ბალახები, 8,1 ათას ჰა-ზე მრავალწლიანი ბალახები. ერთწლიან კულტურებში ძირითადი ადგილი უკავია ხორბლისა და სიმინდის ნათესებს. 2016 წელს ხორბლის საშუალო მოსავლიანობა შეადგენდა 2,0 ტ/ჰა, რაც მნიშვნელოვნად აღემატება 2015 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელს (1,6 ტ/ჰა). აღნიშნული მოვლენა შრომის მაღალი ორგანიზებულობით, ინტენსიური ტექნოლოგიების გამოყენებით და სახარბიელო კლიმატური პირობებით შეიძლება აიხსნას. სიმინდის საშუალო საჰექტარო მოსავლიანობამ 2016 წელს 2,9 ტ/ჰა შეადგინა.¹⁹ **იხ. ცხრილი N5.**

მრავალწლიანი კულტურებიდან საინტერესოა კაკლოვნების, ვენახისა და ხეხილის ბაღების მდგომარეობა. ხეხილის საშუალო მოსავლიანობამ 2016 წელს 9,5 ტ, ვენახის მოსავლიანობამ 3,4 ტ/ჰა, ხოლო კაკლოვნების მოსავლიანობამ 5,3 ტ/ჰა შეადგინა. ეს მონაცემები მეტყველებს იმაზე, რომ საშუალო საჰექტარო მოსავლიანობა რეგიონში საკმაოდ დაბალია. სასათბურე მეურნეობები მხოლოდ მარნეულის, გარდაბნისა და თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტებში მოქმედებს. რეგიონში მოქმედებს მხოლოდ

¹⁹ 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი 2017წ.

ერთი სანერგე მეურნეობა, რომელიც ბოსტნეულისა და დეკორატიული მცენარეების ჩითილების გამოყვანას აწარმოებს. **იხ. ცხრილი N6.**

მეცხოველეობა. 2016 წლის მონაცემებით ქვემო ქართლში აღირიცხება 148,9 ათასი სული მსხვილფეხა საქონელი. წარმოებული პროდუქცია შეადგენს 2,1 ათას ტონა ხორცს და 105,2 ათას ტონა რძეს. აღსანიშნავია, რომ 2010 წელს მსხვილფეხა საქონლის რაოდენობა 188 ათასს შეადგენდა, 2012-ში 160 ათასს ხოლო 2014-ში 137,2 ათასს. ამ მონაცემების კვალობაზე აშკარაა რომ მსხვილფეხა საქონლის რაოდენობის შემცირების ტენდენციის მერე ნელ-ნელა იწყება მისი მომრავლება. ასევე აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ მსხვილფეხა პირუტყვის წველადობის დონე დაახლოებით 10-ჯერ ჩამოუვარდება ევროკავშირის მონაცემებს. მესაქონლეობაში როგორც წველადობის, ისე ხორცის წარმოების დაბალ დონეს, ძირითადად, განაპირობებს გენეტიკური მოძველება, არასათანადო ვეტერინალური მომსახურება, ტექნოლოგიებზე დაბალი ინფორმირებულობა, საკვები ბაზის რაოდენობრივი და ხარისხობრივი სიმწირე.

ღორის სულადობამ 2016 წელს შეადგინა 22,6 ათასი სული, მოცემულ სფეროში აშკარაა რაოდენობის მატება წინა წლებთან შედარებით. რეგიონში 3,3 ათასი ტონა ღორის ხორცი იწარმოება. ცხვრის რაოდენობამ 2016 წელს შეადგინა 203,7 ათასი სული, რაც ასევე გაცილებით აღემატება წინა წლების მონაცემებს. რეგიონში იწარმოება 0,7 ათასი ტონა ცხვრის ხორცი და 0,5 ათასი ტონა მატყლი. მეღორეობის და მეცხვარეობის დაბალ პროდუქტიულობას გენეტიკური მოძველება, არასათანადო ვეტერინალური მომსახურება და ტექნოლოგიებზე დაბალი ინფორმირებულობა განაპირობებს.

ფრინველის წარმოებამ 2016 წელს შეადგენდა 3454,7 ათას ფრთას, რაც თითქმის 2-ჯერ მეტია 2010 წლის მაჩვენებელზე და 242,7 ათასით 2015 წლის მაჩვენებელზე. რეგიონში მიზანშეწონილია ჰიბრიდული ბროილერების მოშენება, რომლებიც ხასიათდება მაღალი ცოცხალი მასით (ფრინველი 35 დღის ასაკში 1,2-1,5 კგ-ს იწონის), ხორცი კი ცილის მაღალი შემცველობითა და ნაკლები ცხიმინობით გამოირჩევა. ფუტკრის ოჯახების რაოდენობა 2016 წელს შეადგენდა 20.2 ათას სკას,

რაც 5,3 ათასი ოჯახით მეტია 2010 წელთან შედარებით (14,9 ათ). რეგიონში 100 ტონა თაფლი იწარმოება.²⁰ **იხ. ცხრილი N7-N8**

ქვემო ქართლის რეგიონში საკმაოდ კარგადაა განვითარებული **სათევზე-სატბორე** მეურნეობები. სულ რეგიონში 22 სატბორე მეურნეობაა, რომელთაგან 9 მოქმედია. მეურნეობები საერთო ჯამში 35,5 ტონა პროდუქციას აწარმოებენ.²¹ რეგიონში მეტ-ნაკლებად განვითარებულია საკონსერვო (ბოსტნეული მარინადი), ხორცისა და რძის პროდუქტების, მეფრინველეობისა და მეფუტკრეობის პროდუქტების წარმოება. რეგიონში დარეგისტრირებულია 186 საოჯახო მეურნეობა (რომელთაგან ამჟამად 70% ფუნქციონირებს) და 58 კერძო და/ან იურიდიული პირი. ქვემო ქართლში მოქმედი სურსათის მწარმოებელი საწარმოებიდან აღსანიშნავია მეფრინველეობის მეურნეობები ბოლნისისა და თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტებში, რომლებიც რამდენიმე ათეულ მილიონ კვერცხს და რამდენიმე ასეულ ტონა ფრინველის ხორცს აწარმოებენ. გამოსარჩევია მარნეულის სასურსათო ქარხანა გარდაბნის მუნიციპალიტეტში, რომელიც დაახლ. 1000 ტონა ბოსტნეულსა და ხილს აწარმოებს. წალკის მუნიციპალიტეტში აღსანიშნავია მეცხოველეობისა და მერძევეობის მეურნეობა, რომელიც წელიწადში 5000 ტონამდე ყველს აწარმოებს. ქვემო ქართლში მრავლადაა მცირე საწარმოები, რომლებიც ხორბლის, სიმინდისა და სხვა მარცვლეულის გადამუშავებით არიან დაკავებული. რუსთავთან ახლოს ფუნქციონირებს სოკოს საწარმო, რომელიც სამი დასახელების სოკოს, თვეში 100–120 ტონა პროდუქციას აწარმოებს. რეგიონის სოფლის მეურნეობაში ინოვაციებისა და ახალი ტექნოლოგიების დანერგვის პროცესი თანდათანობით იკიდებს ფეხს. ყველა მუნიციპალიტეტში მოქმედებს სახელმწიფო კომპანია - შპს „მექანიზატორის“ სერვისცენტრები, რომელთაგან ძირითადი ცენტრები ბოლნისსა და მარნეულშია. ყველა სხვა მუნიციპალიტეტში ფუნქციონირებს „მექანიზატორის“ ფილიალები. საინფორმაციო-საკონსულტაციო სამსახურები უშუალოდ სოფლის მეურნეობის სამინისტროს შექმნილია და მას ექვემდებარება. რეგიონი მცირეგაბარიტიანი ტექნიკის დეფიციტს განიცდის. ხშირად ვერ ხერხდება მაღალხარისხიანი საჭირო მასალების (თესლი, ნერგი, შხამქიმიკატები, ვეტ საშუალებები და ა.შ.) შეძენა, რაც

²⁰ 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლში 2017წ.

²¹ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.16.

ასევე ნეგატიურად მოქმედებს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მოსავლიანობაზე. რეგიონში სუსტადაა განვითარებული საცდელ-სადემონსტრაციო მეურნეობები, სადაც გამოიცდებოდა ადგილობრივი პირობებისადმი ადაპტირებული და მდგრადი სხვადასხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია.²²

მრეწველობა. მრეწველობა ქვემო ქართლის ეკონომიკაში ყველაზე განვითარებულ დარგს წარმოადგენს და ამავდროულად რეგიონის ეკონომიკის მთავარი მამოძრავებელი სფეროა. მისი წვლილი ქვემო ქართლის ეკონომიკის წარმოებულ დამატებულ ღირებულებაში 41%-ს შეადგენს. რეგიონში მრეწველობა, ძირითადად, მოიცავს წიაღისეულის მოპოვებას, მეტალურგიულ და ქიმიურ მრეწველობას, ცემენტის, სამშენებლო და მოსაპირკეთებელი ქვების წარმოებას, კერამიკის, მინისა და ფაიფურის დამზადებას, ენერგოგენერაციას და აგროწარმოებას.

2011 წელს ქვემო ქართლში იწარმოებოდა 65,3 ათასი უნცია ოქრო, 146,4 ათასი უნცია ვერცხლი, 40,2 ათასი ტონა სპილენძის კონცენტრატი, 0,9 ათასი ტონა ცემენტირებული სპილენძის კონცენტრატი, 1569,1 ათასი ტონა კვარციტის მადანი, 57 ათასი ტონა სილიციუმის ნედლეული, 0,7 ათასი ტონა პური და 0,1 ათასი ტონა ფქვილი. ქვემო ქართლის მთავარი სამრეწველო ცენტრებია რუსთავი, მარნეული, გარდაბანი და ბოლნისი. თვითმმართველი ერთეულების მიხედვით, ძირითად მაპროფილებელ სამრეწველო პროდუქციას წარმოადგენს: რუსთავში - გადამამუშავებელი მრეწველობა, ბოლნისში - სამთო-მომპოვებელი მრეწველობა, გარდაბანში - ელექტროენერჯის წარმოება, მებოსტნეობა და მესაქონლეობა, მარნეულსა და წალკაში - სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია, დმანისში - მესაქონლეობა და რძის პროდუქციის წარმოება, ხოლო თეთრიწყაროში - ელექტროენერჯის, აირისა და წყლის წარმოება და განაწილება.

2015 წელს ქვემო ქართლში მრეწველობის ბრუნვის მოცულობა 1837,3 მლნ ლარს, პროდუქციის გამოშვება 1686,7 მლნ ლარს, მრეწველობაში დასაქმებულთა რაოდენობა 14741 ადამიანს, დასაქმებულთა საშუალოთვიური ანაზღაურება 1056,4 ლარს, ხოლო ფიქსირებულ აქტივებში განხორციელებული ინვესტიციების

²² ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.17.

მოცულობა 214 მლნ ლარს შეადგენდა. ამასთან, 2015 წელთან შედარებით, ბრუნვის მოცულობა თითქმის 200 მილიონი ლარით გაიზარდა, პროდუქციის გამოშვება 100 მილიონით, ხოლო დასაქმებულთა რაოდენობა 1000 კაცით გაიზარდა. ამავდროულად, დასაქმებულთა საშუალოთვიური ანაზრაურება პირველად გახდა ოთხნიშნა რიცხვი, ასევე 120 მლნ ლარით გაიზარდა ფიქსირებულ აქტივებში განხორციელებული ინვესტიციების მოცულობა. 2015 წელს მრეწველობაში შექმნილი დამატებული ღირებულება მიმდინარე ფასებში გაიზარდა და მან 504,1 მლნ ლარი შეადგინა. აღსანიშნავია ასევე, რომ 2006-2015 წლებში სტაბილური დადებითი დინამიკა აღინიშნებოდა. 2006 წელთან შედარებით, მრეწველობაში შექმნილი დამატებული ღირებულება რეგიონში თითქმის ორჯერ გაიზარდა.²³ **იხ. ცხრილი N9.**

მრეწველობის დარგებიდან, რეგიონში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს მძიმე და მომპოვებელი მრეწველობის დარგები, კერძოდ: ქ. რუსთავში რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის გარდა, ფუნქციონირებს რამდენიმე მსხვილი საწარმო, რომელთა პროდუქციაზე დიდი მოთხოვნილებაა როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მეზობელ სახელმწიფოებში. კარგად არის განვითარებული და გაფართოების პერსპექტივა აქვს აგრეთვე „რუსთავის აზოტს“, რომელიც მინერალურ სასუქებს აწარმოებს და ერთ-ერთი მსხვილი დამსაქმებელია ქვემო ქართლში. შესაძლებელია მისი ტექნიკური გადაიარაღება და ახალი წარმოებების ამოქმედება, მათ შორის კაპროლაქტამის ნედლეულისა და კარბამიდის სასუქების მწარმოებელი ქარხნების ამუშავება. ქვემო ქართლს აქვს პოტენციური დაიკავოს წამყვანი ადგილი საქართველოს სამთომადნო მრეწველობაშიც. ამ ეტაპზე, სამთომადნო მრეწველობა, ძირითადად, ორიენტირებულია ფერადი და კეთილშობილი ლითონებისა და სამშენებლო მასალების მოპოვებაზე, რაც განპირობებულია აღნიშნული სახეობის სასარგებლო წიაღისეულის შესწავლის შედეგებით მაღალი დონით და პროდუქციაზე საბაზრო მოთხოვნილების არსებობით.

ბოლნისის მუნიციპალიტეტში მდებარე სამთო-გამამდიდრებელ კომბინატებში დღეისათვის მადნების დამუშავება კონცენტრატების დონეს გასცდა და უშუალოდ

²³ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 22 დეკემბერი.

სასარგებლო კომპონენტების მიღება ხორციელდება (სპილენძი, ტყვია, თუთია, ბარიტი, ოქრო, ვერცხლი, კადმიუმი, გოგირდი, სელენი, ტელური, ინდიუმი, გერმანიუმი, თალიუმი, გალიუმი, მეორადი კვარციტები, რიოლითები, მეტასომიტური ქანები, სანაკეთო ქვები). გარდა აღნიშნულისა, ქვემო ქართლის რეგიონს აქვს მთელი რიგი სარეზერვო ობიექტები სპილენძისა და პოლიმეტალური საბადოებით, რომელთა სრულფასოვანი შესწავლა შემდგომ ძალისხმევას საჭიროებს. რეგიონის სამრეწველო სექტორის განვითარებაში არანაკლებ მნიშვნელოვანი როლი შეიძლება შეასრულოს სამშენებლო კერამიკის (დარბაზისა და პიტარეთის კაოლინის საბადოები), მინის ტარის (ადულარიანი მეტასომატიტები) და საფაიფურე (ბექტაკარის კვარციტები) ნედლეულის ათვისებამ და რეგიონში კერამიკული და მინის ტარის წარმოების განვითარებამ. მაღალი ეკონომიკური ეფექტის მიღებაა შესაძლებელი ლითოგრაფიული ქვის საბადოების ათვისებითაც. ნედლეულის მნიშვნელოვან სახეობად განიხილება რეგიონის თიხა-თაბაშირის (გაჯის) საბადოები. გაჯის საწარმოების არსებული სიმძლავრეების სრული დატვირთვის შემთხვევაში, იგი რეგიონის შემოსავალის ზრდის წყაროდ იქცევა. მხარისათვის სტრატეგიული მნიშვნელობის რესურსია მის ტერიტორიაზე არსებული სამშენებლო და მოსაპირკეთებელი ქვებიც, რომელთა მარაგი საკმაოდ დიდია.

ქვემო ქართლში ფუნქციონირებს ცემენტის ქარხნები. ეს დარგი განსაკუთრებით პერსპექტიულია მარნეულში და ბოლნისის მუნიციპალიტეტებში, რადგან ცემენტის პროდუქციის გამოშვებისათვის საჭირო კომპონენტები ამ მუნიციპალიტეტებში გვხვდება. მართალია, უკანასკნელ წლებში შეიმჩნევა მრეწველობის სფეროს სტაბილური გაუმჯობესება, მაგრამ ის ჯერ კიდევ ბევრად სუსტადაა წარმოდგენილი რეგიონის რეალურ პოტენციალთან შედარებით. რეგიონის აქტივებისა და რესურსების გათვალისწინებით, ქმედითი საინვესტიციო და ინფრასტრუქტურული პოლიტიკის პირობებში, ქვემო ქართლს მრეწველობის სექტორის განვითარების მნიშვნელოვანი პოტენციალი აქვს. აქტივებისა და რესურსების ეფექტურად გამოყენება, ადგილობრივი და უცხოური ინვესტიციების სტიმულირებაზე მიმართული ძალისხმევა, ხარისხზე და ექსპორტზე ორიენტირებული წარმოების მაქსიმალური წახალისება, ადგილობრივი მუშახელის კვალიფიკაციის ამაღლებაზე სისტემური ზრუნვა, საბანკო კრედიტებზე ხელმისაწვდომობის ზრდა, კაპიტალის

ალტერნატიული ბაზრების ჩამოყალიბება და ზოგადად, სხვადასხვა ენდოგენური და ეგზოგენური ფაქტორების სათანადო გამოყენება გადამწყვეტ როლს შეასრულებს მრეწველობის სექტორის განვითარებაში. მათ შორის, ეს ეხება აზოტის ქიმიური კომბინატის, რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის, ვაგონმშენებელი საწარმოს, ცემენტის და ლითონკონსტრუქციების საწარმოო სიმძლავრეების ზრდის პოტენციალს რუსთავში, აგრეთვე, მრავალფეროვანი სამთო ინდუსტრიის, მაღალი ხარისხის მინერალების მოპოვების და ენერგოგენერირების შესაძლებლობებს რეგიონში. მრეწველობის შემდგომი ზრდა დამოკიდებულია არსებული სამრეწველო პოტენციალისა და მატერიალური აქტივების სრულ და ეფექტიან გამოყენებაზე. სამრეწველო აქტივებს შორის, უპირველეს ყოვლისა, იგულისხმება ისეთი მსხვილი ობიექტები, როგორცაა რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა, აზოტის ქიმიური კომბინატი, ვაგონმშენებელი საწარმო, ცემენტის წარმოება და ლითონკონსტრუქციების საწარმო რუსთავში, თბოელექტროსადგური გარდაბანში, მადნეულის ოქროს საბადოები კაზრეთთან ბოლნისში.²⁴

აშკარაა, რომ რეგიონს საკმაოდ მაღალი სამრეწველო პოტენციალი გააჩნია, რომლის კიდევ უფრო განვითარებაა შესაძლებელი, სწორედ ამიტომაც იკავებს მრეწველობა უდიდეს წილს რეგიონის ეკონომიკაში, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ ის ზიანიც, რასაც ეს მრეწველობები გარემოს აყენებენ. ამ ფაქტზე თითქმის არ ხდება ყურადღების გამახვილება, ეკოლოგიური პრობლემა კი აყენებს ზიანს უამრავ ადამიანს რეგიონში და დამატებით მთლიან ბიოსისტემას. მოცემულ ფაქტზე ოდნავ ქვემოთ ვისაუბრებ.

ტურიზმი. სამწუხაროა, მაგრამ თითქმის არ მოიპოვება საკმარისი ინფორმაცია რეგიონში ტურისტული დანიშნულების მარშრუტებთან, კურორტებთან, სხვა ობიექტებთან და ტურისტების რაოდენობასთან დაკავშირებით. რეგიონის განვითარების გეგმის მიხედვით, ქვემო ქართლის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობები, აგრეთვე ბუნებრივი, კულტურული და ისტორიული ძეგლები ქმნის რეგიონში ტურიზმის განვითარების შესაძლებლობას. ქვემო ქართლში ტურიზმის პერსპექტიული მიმართულებებია: ცხენოსნობა, სამონადირეო ტურიზმი,

²⁴ ქვემო ქართლის რეგიონული განვითარების სააგენტო, <http://kkrda.ge/industry/> 2017წ.

ეკოტურიზმი, შემეცნებითი ტურიზმი, ოჯახური ტურიზმი, ეთნოგრაფიული ტურიზმი, აგროტურიზმი, სამკურნალო-სარეაბილიტაციო ტურიზმი და სხვ. ქვემო ქართლში ტურისტებს შეუძლიათ იხილონ დასახლებები, რომლებიც ჩვენ წელთაღრიცხვამდე პირველი ათასწლეულით თარიღდება. დიდ არქეოლოგიურ აღმოჩენადაა მიჩნეული წინაისტორიული დასახლების და ადამიანის ნაშთების პოვნა დმანისში. ექსპერტთა დასკვნებით, დმანისში ჰომინიდი 1,8 მილიონი წლის წინ ცხოვრობდა. შესაბამისად, დმანისი ევროპისა და აზიის ყველაზე ადრეულ დასახლებად შეიძლება იქნეს მიჩნეული. მთლიანობაში, ქვემო ქართლში 650-ზე მეტი ისტორიული ძეგლია, რომელთაგან 300 სხვადასხვა ტურისტულ მარშრუტშია შესული. ქვემო ქართლში ერთი კურორტი - მანგლისი და რამდენიმე რეკრეაციულ-დასასვენებელი ზონაა, სადაც არსებულ სანატორიუმებსა და დასასვენებელ სახლებში ყოველწლიურად 10 ათასამდე ადამიანის მიღებაა შესაძლებელი. საკურორტო ზონებია დმანისის, ბოლნისის, თეთრიწყაროს, გარდაბნისა და წალკის მუნიციპალიტეტებში. ტურისტული ობიექტები არ შეესაბამება თანამედროვე სტანდარტებს. რეგიონისთვის გამოწვევას წარმოადგენს ტურიზმის ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება. ქვემო ქართლში სასტუმროების ნაკლებობა აღინიშნება. ე. რუსთავში ხუთი სასტუმროა. მუნიციპალიტეტებში საოჯახო ტიპის სასტუმროებმა ჯერჯერობით სათანადო განვითარება ვერ ჰპოვა. წალკასა და დმანისში არის საოჯახო ტიპის სასტუმროები, თუმცა მათი რაოდენობა მცირეა. ბოლნისში გაიხსნა თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისი სასტუმრო. 2011 წელს სასტუმროებისა და რესტორნების ქსელში დასაქმებულთა რაოდენობა 2006 წელთან შედარებით 34%-ით გაიზარდა და 785 ადამიანი შეადგინა. თუმცა, სექტორის მთავარ პრობლემებად რჩება პერსონალის დაბალი ანაზღაურება და უკიდურესად დაბალი ინვესტიციები ფიქსირებულ აქტივებში, შესაბამისად კი - მომსახურების დაბალი ხარისხი.²⁵ ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე განსაკუთრებით შეგვიძლია გამოვარჩოთ შემდეგი ბუნების, არქიტექტურისა და კულტურის ძეგლები: ბოლნისის სიონი; ფიტარეთის მონასტერი; ბირთვისის ციხე-სიმაგრე; დმანისის ნაქალაქარი და სამშვილდის ციხე-ქალაქი, აგრეთვე მნიშვნელოვანია აღვნიშნოთ უძველესი ოქროს მომპოვებელი საბადო მსოფლიოში, აწ უკვე აფეთქებული საყდრისი.

²⁵ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.19.

ეკონომიკის სხვა დარგები. საკმაოდ მცირეა მშენებლობის ხვედრითი წილი ქვემო ქართლის რეგიონში შექმნილ დამატებულ ღირებულებაში. მაგრამ მოცემულ სექტორში აშკარად შეინიშნება ზრდის მაჩვენებელი, რაც გამოიხატება როგორც ფულის ბრუნვის ზრდაში (204 მლნ.ლარი), ასევე პროდუქციის გამოშვების (209,2 მლნ.ლარი), დასაქმებულთა რაოდენობის (3300 კაცი), მათი საშუალო თვიური ანაზღაურების (1017,7 ლარი), დამატებით ღირებულებისა (63,6 მლნ.ლარი) და ინვესტიციების ზრდაში (5,6 მლნ.ლარი). მოცემული სექტორის მონაცემები, როგორც ჩანს, 2006 წლიდან თითქმის ყოველ წელს იზრდებოდა და დღემდე განაგრძობს ზრდას, რაც თამამად შეგვიძლია დადებით მაჩვენებლად ჩავთვალოთ. 2012 წელს ქვემო ქართლში გაიცა 1188 მშენებლობის ნებართვა 256,3 ათას მ2 ფართზე. ამასთან, 2012 წელს დამთავრებულ იქნა 533 ობიექტი 130,9 ათასი მ2 საერთო ფართით.²⁶ **იხ. ცხრილი N10.**

ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის სფეროს ხვედრითი წილი ასევე მცირეა ქვემო ქართლის რეგიონის შექმნილ დამატებულ ღირებულებაში. 2016 წელს ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის სფეროში შექმნილმა დამატებულმა ღირებულებამ 27,5 მლნ ლარი შეადგინა, რაც 7 მილიონით აღემატება წინა წლის მონაცემებს. თითქმის ორჯერ გაიზარდა 2015 წელთან შედარებით ბრუნვის მოცულობაც, რამაც 112,1 მლნ ლარი შეადგინა. აგრეთვე 8 მილიონი ლარით გაიზარდა პროდუქციის მოცულობაც და მან 51,6 მლნ ლარი შეადგინა. აღსანიშნავია, რომ მოცემულ სფეროში დასაქმებულთა რაოდენობა 2016 წელს 2135 ადამიანს შეადგენდა, რაც წინა წელთან შედარებით თითქმის 2-ჯერ მეტია. პარალელურად შემცირდა დასაქმებულთა საშუალოთვიური ანაზღაურება წინა წელთან შედარებით 170 ლარით, რამაც 474,2 ლარი შეადგინა. აღსანიშნავია, რომ არსებული სტატისტიკური მონაცემები ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის ბრუნვის რეალურ მაჩვენებელს ჯეროვნად არ ასახავს. მოსახლეობის გადაყვანას ძირითადად აწარმოებენ ინდ. მეწარმეები. რომელთა მომსახურებაც არ აღირიცხება, ხოლო რეგიონის ტელესაკომუნიკაციო და ინტერნეტ მომსახურებას მთლიანად

²⁶ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 22 დეკემბერი.

ახორციელებენ არსებული მობილური ოპერატორები და ფიქსირებული ქსელის ოპერატორები.²⁷ **იხ. ცხრილი N11.**

რაც შეეხება **ვაჭრობას** (ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების და სხვ.), 2016 წელს რეგიონში ბრუნვის მოცულობამ 1200,4 მლნ ლარი შეადგინა, რაც 230 მილიონით აღემატება წინა წლის ანალოგიურ მაჩვენებელს. 38 მილიონით გაიზარდა საწარმოების პროდუქცია, რომლის ღირებულებამ 162 მილიონი ლარი შეადგინა. აღსანიშნავია მოცემულ სფეროში დასაქმებულთა რაოდენობის ზრდის ტენდენციაც, რომელიც 2010 წლის შემდეგ მუდმივად იზრდებოდა, ხოლო 2016 წელს მოცემულმა მაჩვენებელმა 8398 კაცი შეადგინა. ასევე 2011 წლიდან მუდმივად იზრდებოდა მოცემულ სფეროში დასაქმებულთა საშუალოთვიური ანაზღაურებაც, რამაც 424,1 ლარი შეადგინა. ასევე გაიზარდა რეგიონში შექმნილი ვაჭრობისა და მომსახურების დამატებითი ღირებულებაც (110,3 მლნ ლარი). ვაჭრობის სექტორის შედარებით სწრაფი განვითარება (ისევე, როგორც სხვა რეგიონებში) მნიშვნელოვანწილად აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეკონომიკაში კაპიტალის სერიოზული ნაკლებობაა, ხოლო ვაჭრობის სექტორი, საწყის კაპიტალზე შედარებით მცირე მოთხოვნისა და ამ დარგში კაპიტალის სწრაფი ბრუნვის გამო, ამ პრობლემას შედარებით ადვილად უმკლავდება. ვაჭრობის განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორია ქ. რუსთავში საავტომობილო ბაზრობის ამოქმედება, რომელიც ერთ-ერთი უმსხვილესი დამსაქმებელია რეგიონში.²⁸ **იხ. ცხრილი N12.**

რეგიონის ქრილში პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებთან დაკავშირებული სტატისტიკა არ იწარმოება. რეგიონულ ადმინისტრაციასა და თვითმმართველობის ორგანოებს აქვთ შეზღუდული შესაძლებლობები საინვესტიციო პროექტების შემუშავებისა და უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის თვალსაზრისით, რაც მნიშვნელოვნად აფერხებს რეგიონში ეკონომიკური პროცესების სტიმულირებას. 2012 წელს შეიქმნა ქვემო ქართლის რეგიონული განვითარების სააგენტო, რომლის მისიას, ხელი შეუწყოს რეგიონის ეკონომიკურ განვითარებას და ინვესტიციების

²⁷ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 23 დეკემბერი.

²⁸ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 23 დეკემბერი.

მოზიდვას. სააგენტოს დამფუძნებლები არიან სახელმწიფო რწმუნებულის-გუბერნატორის ადმინისტრაცია და რეგიონის 7 თვითმმართველი ერთეული. ამჟამად, შესაძლებელია მხოლოდ ცალკეული ინფორმაციის თავმოყრა რეგიონში არსებული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისა და ექსპორტის შესახებ. ქვემო ქართლში განხორციელდა რამდენიმე მსხვილი უცხოური პირდაპირი ინვესტიცია, ძირითადად მძიმე, მომპოვებელ და სამთა-მადნო მრეწველობაში. რეგიონის ტერიტორიაზე ფუნქციონირებს გერმანული „ჰაიდელბერგ ცემენტი“, ასევე სს „RMG Copper“ და შპს „RMG Gold“. უკანასკნელ წლებში, განხორციელდა მნიშვნელოვანი უკრაინული ინვესტიცია ქვემო ქართლში არსებულ რეგიონულ ავტობაზრობაშიც. ქ. რუსთავში, ფუნქციონირებს უცხოური ინვესტიციით შექმნილი რამდენიმე მსხვილი საწარმო. მათ შორისაა ინდური „ჯეოსთილი“, რომლის მიერ წარმოებულ ფოლადზე დიდი მოთხოვნაა როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მეზობელ სახელმწიფოებში. „ჯეოსთილი“ საქართველოში ფოლადის ყველაზე დიდი მწარმოებელია, რომლის საწარმოო ინფრასტრუქტურა 13 ჰექტარზეა გაშლილი, ხოლო საწარმოს წარმადობა წელიწადში 175 ათას ტონას შეადგენს. ვინაიდან ქვემო ქართლი ესაზღვრება სომხეთსა და აზერბაიჯანს, რეგიონის მცხოვრებლებისათვის ხელმისაწვდომია მეზობელ ქვეყნებში ადგილობრივი პროდუქციის სარეალიზაციოდ გატანა. გარდა ამისა, პროდუქცია გადის თურქეთსა და რუსეთში. აღნიშნული ოთხი ქვეყნიდან ადგილობრივი პროდუქციის გატანა ყველაზე ხელმისაწვდომი აზერბაიჯანშია, რასაც მოსდევს თურქეთი და სომხეთი.²⁹

ქვემო ქართლის მდებარეობიდან გამომდინარე, რეგიონს გააჩნია ძალიან კარგი პოტენციალი **რეგიონთაშორისი და ტრანსსასაზღვრო** ურთიერთობების განსავითარებლად. სამწუხაროდ, სახელმწიფოს პოლიტიკა მსგავსი ურთიერთობების განსავითარებლად მოიკოჭლებს, ქვემო ქართლის საბაზრო ურთიერთობების რეგულირების დონე ქვეყნის სხვა რეგიონებთან და მოსაზღვრე ქვეყნებთან ძალიან დაბალია. არ არსებობს შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზა ან ორგანიზაციულ-მმართველობითი სტრუქტურა, რომელიც უზრუნველყოფდა მსგავსი ტიპის ურთიერთობების მნიშვნელოვნად განვითარებას, არადა პოტენციალი საკმაოდ მაღალია. ერთადერთი წინ გადადგმულ ნაბიჯად, რეგიონთაშორისი და

²⁹ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.21.

ტრანსსასაზღვრო ურთიერთობების განვითარებისკენ შეიძლება ჩაითვალოს დეცენტრალიზაციის რეფორმა, რამაც ცალსახად უნდა გამოიწვიოს რეგიონის სხვა მხარეებთან ურთიერთობების გაძლიერება. ქვემო ქართლის მდებარეობიდან გამომდინარე, შესაძლებელია ტრანსსასაზღვრო თანამშრომლობის განვითარება სომხეთთან და აზერბაიჯანთან, იმის გათვალისწინებით, რომ რეგიონში ეთნიკური უმცირესობის დიდი ნაწილია (სომხები და აზერბაიჯანელები), მსგავსი ურთიერთობებ წაადგება ქვეყნებს შორის პოლიტიკური ურთიერთობების განვითარებასაც. მეზობელ ქვეყნებთან თანამშრომლობა ამჟამად მხოლოდ სავაჭრო ურთიერთობებით შემოიფარგლება და საჭიროა ურთიერთობების გაღრმავება სხვადასხვა სფეროებში. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის ძირითადი ნაწილი სწორედ ქვემო ქართლზე გადის.

რეგიონში არსებული **საავტომობილო გზების** საერთო სიგრძე (შიდა გზების ჩათვლით) დაახლოებით 3036 კმ-ია, აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ქვემო ქართლზე გადის საერთაშორისო მნიშვნელობის სამი გზა: თბილისი-წითელი ხიდი (აზერბაიჯანის საზღვრისკენ), თბილისი-მარნეული-გუგუთი და მარნეული-სადახლო (სომხეთის საზღვრისკენ). მოცემული გზების საერთო სიგრძეა 229,2 კმ, ისინი წარმოადგენენ მეზობელ ქვეყნებთან დამაკავშირებელ მთავარ გზებს. აღსანიშნავია, რომ რეგიონის შიდა გზების დიდი ნაწილი არ არის დაფარული ასფალტის ან ბეტონის საფარით, ძირითადად უზრუნველყოფილია ტერიტორიული ერთეულების სატრანსპორტო კავშირი მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციულ ცენტრებთან, ასევე სტაბილურია რეგიონის გარეთ სატრანსპორტო კავშირი. სამწუხაროდ, სატრანსპორტო კავშირი საერთაშორისო სტანდარტებისგან ძალიან შორსაა. რეგიონის ტერიტორიაზე არსებობს რკინიგზაც, მას ორი მიმართულება გააჩნია: თბილისი-ბაქო, თბილისი-ერევანი, ასევე მიმდინარეობს თბილისი-წალკა-ახალქალაქის რკინიგზის მშენებლობა. სწორედ მოცემული საგზაო და სარკინიგზო კომუნიკაციები უზრუნველყოფს ქვემო ქართლის რეგიონის თანამშრომლობას მოსაზღვრე ტერიტორიებთან. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ამჟამად მიმდინარეობს თბილისი-რუსთავის დამაკავშირებელი ავტობანის მშენებლობა (თითქმის დასრულებულია).

IV. გარემოს დაცვა

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ატმოსფერული ჰაერის ერთ-ერთი ძირითადი დამაბინძურებელი სწორედ ქვემო ქარლის რეგიონია, რაც განვითარებული მრეწველობისა და ენერგეტიკის სექტორების ბრალია. რეგიონის წილმა ქვეყნის მასშტაბით საწარმოებიდან ჰაერში მავნე ნივთიერებების ემისიების გაფრქვევაში ჯერ კიდევ 2012 წელს 28,12% შეადგინა, რაც ქვეყანაში ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურებაში მხოლოდ იმერეთის რეგიონის წილზე (46,12%) ნაკლებია. დღესდღეობით ეს მაჩვენებელი ალბათ კიდევ უარესია (სამწუხაროდ ინფორმაცია არ მოიპოვება). მნიშვნელოვანია, რომ ქ. რუსთავის წილი ქვეყნის დაბინძურებამ 17%-ს შეადგენს. 2012 წლის მონაცემების მიხედვით, სწორედ მრეწველობის სექტორზე მოდის რეგიონში გაფრქვევების 71,26%, ხოლო ენერგეტიკის სექტორზე 28,74%. ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურების თვალსაზრისით ძირითადი საქმიანობებია ტემენტის (33,4), მეტალურგიული (15,5%) და ქიმიური (7,55%) წარმოებები. რომელთა გაფრქვევების ხვედრითი წილი მთლიანი გაფრქვევებიდან 56,42%-ს შეადგენს.³⁰

ეს მონაცემები ცხადყოფს, რომ საჭიროა ჰაერის გაწმენდითი სამუშაოების ჩატარება და ჰაერის ხარისხის მონიტორინგის ქსელის გაფართოება, აუცილებელია მწვანე ნარგავების განაშენიანება აღნიშნული პრობლემის მოსაგვარებლად, მაგალითად, ქ. რუსთავში. ლოგიკურად შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ჰაერში მავნე ნივთიერებების ემისიების მონაცემები ბოლო წლებში მნიშვნელოვნად გაიზრდებოდა, რადგან არ მიმდინარეობს შესაბამისი ღონისძიებების გატარება მოცემული პრობლემის მოსაგვარებლად. აღსანიშნავია, რომ დაბინძურება დაშვებულ კონცენტრაციაზე მაღალია. რაც უფრო იზრდება მოქმედი საწარმოების რაოდენობა და მათი საქმიანობის მოცულობა, ეკოლოგიური პრობლემები ჰაერის დაბინძურების თვალსაზრისით კიდევ უფრო ძნელად გამოსასწორებელი ხდება. როგორც გავარკვიე, ატმოსფერული ჰაერის ხარისხის მდგომარეობის რეგულარული მონიტორინგი რეგიონში მხოლოდ ქ. რუსთავში, ჰაერის ხარისხის გამზომი ერთი ჯიხურის საშუალებით ხორციელდება. ეს მონაცემები ასახავს არა მთლიანად რეგიონის ან

³⁰ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის, გვ.26.

ქალაქის, არამედ მხოლოდ იმ ტერიტორიის ჰაერის ხარისხს, სადაც დაკვირვების ჯიხურია განთავსებული, მაგრამ ოფიციალური მონაცემები მოცემულ ჯიხურთან დაკავშირებით ვერ მოვიპოვე, რაც იმას ნიშნავს, რომ აღნიშნულ პრობლემას ქვეყნისა და რეგიონის მთავრობები არ უყურებენ სერიოზულად.

სამწუხაროა, მაგრამ რეგიონის ტერიტორიაზე არ მიმდინარეობს მიწისქვეშა წყლის ხარისხის მონიტორინგი. რაც შეეხება ზედაპირული წყლის რესურსებს, კერძოდ, ტრანსსასაზღვრო მდინარე მტკვარი და მისი შენაკადები შედიან ჰიდრომეტეროლოგიური მონიტორინგის ქსელში და მეტნაკლები სიხშირით მიმდინარეობს წყლის ხარისხის მონიტორინგი. მოცემული მონიტორინგის მონაცემებიდან გამომდინარე აღინიშნა მდინარე მტკვარში ამონიუმის იონის ზღვრულ დასაშვებ რაოდენობაზე მეტი შემცველობა, რაც, სავარაუდოდ, გამოწვეულია ურბანული და ინდუსტრიული ჩამდინარე წყლის ნაკადებიდან ორგანული დაბინძურებით და სასოფლო-სამეურნეო მიწების გამორეცხვით. სამრეწველო საქმიანობის შედეგად აღინიშნება მდ. მაშავერას დაბინძურება მძიმე მეტალებით, ძირითადად სპილენძით. ასევე ზღვრულ დასაშვებ რაოდენობას აჭარბებს ფოსფატების საშუალო წლიური კონცენტრაცია, რაც, სავარაუდოდ, საკანალიზაციო სისტემის გაუმართაობით/არარსებობით შეიძლება იყოს გამოწვეული. სამწუხაროა, მაგრამ მოცემული ინფორმაციაც ხალხის გამოკითხვით მოვიპოვე, რადგან არ მოიპოვება ოფიციალური მონაცემები, მაგრამ რეგიონის მოსახლეობაში ეკოლოგიურ პრობლემებთან დაკავშირებული საკითხი ფართოდაა ცნობილი. ეს ყველაფერი მიუთითებს იმაზე, რომ არსებული პრობლემით ქვეყნის მთავრობა არაა დაინტერესებული, რაც ალბათ სახსრების უკმარისობით ან სურვილის არარსებობით შეიძლება ავხსნათ. ამავდროულად აუცილებელია როგორც მიწისქვეშა, ასევე ზედაპირული წყლის რესურსების მონიტორინგის ქსელის შექმნა, გაფართოება და წყლის ხარისხის მუდმივი მონიტორინგი, რადგან წყლის დაბინძურება აისახება, როგორც რეგიონის მოსახლეობაზე ასევე მის ბიოსისტემაზე. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ კაზრეთში წიაღისეულის მოპოვების გამო, რეგიონში მომატებულია რადიაციის მაჩვენებელიც, მაგრამ მოცემულ საკითხზე საუბარი არ მიმდინარეობს საზოგადოებაში.

მწვანე პოლიტიკის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზის საფუძველზე, ბოლნისისა და დმანისის მუნიციპალიტეტებში დაბინძურების ხარისხი 2010-2015 წლებში, დადგინდა, რომ მდინარეების მაშავერასა და კაზრეთულას მძიმე მეტალებით: თუთიით, კადმიუმითა და რკინით დაბინძურების მაღალი ხარისხია. რაც შეეხება სპილენძს, მდინარის წყალში მისი შემცველობა შედარებით ნაკლებია ხოლმე და ზღვრულად დასაშვებ კონცენტრაციას არ აღემატება, რადგან სპილენძის გადამამუშავებელი საწარმო ჩამდინარე წყლებს სპილენძისგან წმენდს რკინის ფხვნილის გამოყენებით.³¹ **იხ. ცხრილი N13.**

ცხრილში მოყვანილი მონაცემებიდან ნათლად ჩანს, რომ მდინარე კაზრეთულა ძლიერ ბინძურდება საწარმოდან ჩამდინარე წყლებით, რომლებიც დიდი რაოდენობით შეიცავს მძიმე ლითონებს – კადმიუმსა და თუთიას. დამაბინძურებლების შემცველი დამბის წყალი უერთდება მდინარე კაზრეთულას, რაც ამ უკანასკნელის კიდევ უფრო დაბინძურებას იწვევს. მდ. მაშავერასთან შეერთებისას ხდება მდ. კაზრეთულას განზავება, რის გამოც მაშავერაში თუთიის და კადმიუმის დონეები დასაშვებ ნორმას აღემატება, მაგრამ კაზრეთულასთან შედარებით, ეს მონაცემები დაბალია. საირიგაციო სისტემის წყლის დაბინძურების ხარისხის კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ ნიმუშებში მძიმე ლითონების (Cu, Zn, Cd) კონცენტრაცია ზღვრულად დასაშვებ ნორმას აჭარბებს. მოცემული კვლევის შედეგებმა გამოკვეთა მონაცემი, რომ RMG Gold-ის მიერ გამოყენებულ მდინარეებში შემდეგი ელემენტების ჭარბი შემცველობა გვხვდება: სპილენძი (Cu), თუთია (Zn), მანგანუმი (Mn), რკინა (Fe), კადმიუმი (Cd), ნიკელი (Ni), კობალტი (Co) და ტყვია (Pb).

ბოლნისისა და დმანისის მუნიციპალიტეტების სოფლებში აღებული სინჯების საფუძველზე, მიღებულმა შედეგებმა აჩვენა, რომ დაბინძურების მაჩვენებელი აღემატება დასაშვებ ნორმებს. სპილენძის მაჩვენებელი მომატებულია ნახიდურში, აბულბუქის ტერიტორიაზე, კაზრეთსა და ბალიჭში. მანგანუმი ზღვრულად დასაშვებ კონცენტრაციასთან შედარებით მომატებულია სოფლებში – ნახიდურში, მუშევანში, რატევანში, ვარდისუბანში, ბალიჭის ჭალებში, ფოცხვერიანში, ტანძიაში, კაზრეთში,

³¹ ქვემო ქართლის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზი მწვანე პოლიტიკის პერსპექტივიდან, 2017წ. გვ.19.

ბალიჭის შესასვლელთან და მის ზემოუბანში. კადმიუმის მატება განსაკუთრებით სოფელ რატევანში აღინიშნა, მისმა შემცველობამ ზღვრულად დასაშვებ რაოდენობას ასევე გადააჭარბა მწყნეთში, ტანძიაში, კაზრეთში, აკაურთასა და გომარეთში. სოფელ ბალიჭში ყველაზე მეტად კადმიუმი ჭალების ტერიტორიაზეა მომატებული, რომელსაც მოსდევს შუაუბნისა და სოფლის შესასვლელის ტერიტორიები. თუთია ძალზე მომატებულია აბულბუქისა (1076 მგ/კგ; ნორმა 300 მგ/კგ) და რატევანის (1014 მგ/კგ) ტერიტორიაზე. ხოლო ბალიჭის ჭალებსა და ქვემო ბოლნისის მდინარის ფსკერზე აღებულ ნიმუშებში მისი კონცენტრაცია ზღვრულად დასაშვებ კონცენტრაციას აღემატება პირველ შემთხვევაში 219 ერთეულით (519.82 მგ/კგ), ხოლო მეორე შემთხვევაში – 15 ერთეულით (315 მგ/კგ). საგანგაშოა თუთიის კონცენტრაციის მნიშვნელოვანი მომატება სოფლებში: ბალიჭი, აბულბუქი და რატევანი. ბალიჭი და აბულბუქი ყველაზე ახლოსაა საყდრისის საბადოსთან. ამ სოფლების სავარგულები ჰაერით ბინძურდება კარიერზე მიმდინარე ინტენსიური აფეთქებების შედეგად. რაც შეეხება რატევანს, რომელიც ცოტა მოშორებითაა, საწინააღმდეგო სურათია დაფიქსირებული: რატევანის ნიადაგის სიღრმეში თუთიის კონცენტრაცია 1000 მგ/კგ-ზე მეტია. ეს იმას ნიშნავს, რომ მაშავერას წყლით მორწყვამ თუთიის დიდი ნაწილის სიღრმეში მიგრაციას შეუწყო ხელი. რაც შეეხება ტყვიას, მისი კონცენტრაცია მომატებულია საწარმოს მიმდებარე ტერიტორიაზე და სოფლებში: ვარდისუბანი, მამიშლო, პატარა დმანისი, აბულბუქი, ბალიჭის ჭალები, ბალიჭის შესასვლელთან, ბალიჭის შუაუბანი, ბალიჭის ზედაუბანი, ტანძია, დარბაზი, ფოცხვერიანი, კაზრეთი, ფოლადაურის შენაკადის ფსკერი. აღსანიშნავია, რომ ნიადაგის დაბინძურება ხდება როგორც ჰაერიდან (აფეთქებების და ატმოსფერული მასების მოძრაობის გამო) და წყლიდან (მდინარეები, სარწყავი წყალი, მიწისქვეშა წყლები).³²

საბოლოოდ, ამ კვლევის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქვემო ქართლის რეგიონის, ბოლნისის მუნიციპალიტეტში მიმდინარე სამთომოპოვებითი საქმიანობის შედეგად, რომელსაც აწარმოებს კომპანია “RMG” დაბინძურების არეალი და მასშტაბები საგანგაშო მდგომარეობადმე არის გაზრდილი. აღსანიშნავია, რომ

³² ქვემო ქართლის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზი მწვანე პოლიტიკის პერსპექტივიდან, 2017წ. გვ.22-28.

დაბინძურების ამ დონემდე გაზრდა ფიქსირდება ე.წ. საყდრის-ყაჩაღიანის საბადოს ათვისების შემდეგ წლებში. დაბინძურებულია ბოლნისის მუნიციპალიტეტის მთელი ტერიტორია, დმანისის მუნიციპალიტეტის დიდი ნაწილი, თუმცა მკვლევარების ვარაუდით ეს დაბინძურება მოცემული შედეგებზე დაყრდნობით უფრო დიდ ტერიტორიასაც უნდა მოიცავდეს. დაბინძურების სრული სურათის წარმოჩენისათვის აუცილებელია კვლევამ მთელი ქვემო ქართლი მოიცვას, გარდა ამისა, აუცილებელია დაბინძურების ეფექტის შესწავლა საკვებ პროდუქტებსა და განსაკუთრებით ადგილობრივი მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე. შესაბამისად, აუცილებელია დაინერგოს საბადოს მართვის თანამედროვე პრინციპებზე მორგებული სახელმწიფო რეგულაციათა პაკეტი და გაიზარდოს საბადოს მართვის პროცესში საზოგადოების ჩართულობის დონე. პროექტის ფარგლებში განხორციელებული კვლევების შედეგებით დადგინდა ამა თუ იმ სოფელში ტოქსიკური ლითონების მატება ზღვრულად დასაშვებ კონცენტრაციასთან შედარებით.³³ **იხ. ცხრილი N14.**

დღეისათვის, რეგიონის ტერიტორიაზე არსებული ტყეების მდგომარეობა არაა დამაკმაყოფილებელია. ტყეების დეგრადაციის გამომწვევ ძირითად მიზეზად და ასევე, სამომავლო რისკ-ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს ტყის ხანძრები. განსაკუთრებული რისკის ქვეშ ექცევა სასოფლო სამეურნეო სავარგულების მომიჯნავედ არსებული ტყის მასივები, რადგან ნაკვეთების ე.წ. გადაწვის პრაქტიკა ხშირად ხდება დაურეგულირებელი ხანძრის გავრცელების მიზეზი. აღნიშნული გარემოებებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილია ტყის აღდგენის სამუშაოების მასშტაბურად განხორციელება. ოფიციალური მონაცემების თანახმად, რეგიონში 2015 წელს ხე-ტყის ჭრით მიღებული ხე-ტყის მოცულობა 52.496 კუბურ მეტრს შეადგენდა, რაც ნაკლები იყო წინა წლის მონაცემებთან შედარებით, მაგრამ მეტი, ვიდრე 2013 წლის მონაცემი. რეგიონში ასევე ფართოდაა გავრცელებული ხე-ტყის უკანონო ჭრის პრაქტიკა, რაც აუცილებლად საჭიროებს მკაცრ მონიტორინგს, რადგან რეგიონის ტყის ფონდი 2015 წელს სულ რაღაც 144,1 ათას ჰექტარს შეადგენდა, რაც არ

³³ ქვემო ქართლის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზი მწვანე პოლიტიკის პერსპექტივიდან გვ 28-42.

წარმოადგენს დიდ მაჩვენებელს.³⁴ აღნიშნული გარემოებებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილია ტყის აღდგენის სამუშაოების მასშტაბურად განხორციელება. **იხ. ცხრილი N15.**

ქვემო ქართლის რეგიონის ტერიტორიაზე მდებარეობს ორი **დაცული ტერიტორია**, ესენია გარდაბნის ალკვეთილი 3484 ჰა ფართობით და ალგეთის ეროვნული პარკი 6822 ჰა ფართობით, რაც ქვემო ქართლის ტერიტორიის 1,57%-ს იკავებს.

აღსანიშნავია, რომ გარდაბნის ალკვეთილი შეიქმნა 1996 წელს ჭალის ეკოსისტემების დაცვის, მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და იქ მოხინაძრე ფაუნის წარმომადგენელთა დაცვის მიზნით. მოცემული ტერიტორია მდებარეობს აზერბაიჯანის საზღვართან, გარდაბნისა და მარნეულის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიაზე, თბილისიდან 39 კილომეტრის დაშორებით. ალკვეთილში ბინადრობს თევზების 21 სახეობა, ამფიბიებისა და რეპტილიების 4 სახეობა, ფრინველების 135 სახეობა და ძუძუმწოვრების 26 სახეობა. აუცილებელია იმის თქმაც, რომ გარდაბნის ალკვეთილთან ახლოს მდებარეობს დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი. ალკვეთილის ინფრასტრუქტურა ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის, კერძოდ, 60-70-იან წლებში შეიქმნა და მოიცავს ეგერების 2 სახლს, მონადირის 5 სახლს, ერთ სასტუმროსა და ერთ სტანდარტულ სახლს. მისი ტურისტული პოტენციალი, ჯერ-ჯერობით, ძირითადად, დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის მიმართულებით კულტურულ, ფეხით სასიარულო და სამანქანო-სათავგადასავლო ტურებში გამოიხატება. შესაძლებელია ალკვეთილის ტერიტორიაზე ტურისტული პოტენციალის გამოყენება ფრინველებსა და ცხოველებზე დაკვირვების, ასევე ბოტანიკური და ეკოლოგიური ტურების ორგანიზებით. აღსანიშნავია, რომ 2012 წელს გარდაბნის ალკვეთილის ტერიტორიის ნაწილი 49 წლიანი ვადით იჯარით გაიცა სამონადირეო მეურნეობის მოწყობის მიზნით.³⁵

³⁴ საქართველოს გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების დაცვის სამინისტრო, <http://www.moe.gov.ge/ka/home> 2017წ.

³⁵ https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%91%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%90%E1%83%A6%E1%83%99%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98

ალგეთის ეროვნული პარკი მდებარეობს ალგეთის ხეობაში ზღვის დონიდან 1100-1950 მ სიმაღლეზე, თრიალეთის ქედის აღოსავლეთ ნაწილის სამხრეთ ფერდობზე, თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტში, თბილისიდან კი 60 კმ-ით არის დაშორებული. მოცემული ნაკრძალი დაარსდა 1965 წელს, აღმოსავლური ნამვის და კავკასიური სოჭის უკიდურესი აღმოსავლეთის საზღვრის დაცვის მიზნით. აღსანიშნავია, რომ 2007 წელს ალგეთს მიენიჭა ეროვნული პარკის სტატუსი. ალგეთის ეროვნული პარკის ტერიტორია ძლიერი მთაგორიანობით ხასიათდება, რომელიც მრავალრიცხოვანი პატარა მდინარეებითა და ხეობებითაა დაღარული. სწორედ მოცემული პარკის ტერიტორიაზე მიედინება მდინარე ალგეთი თავისი მრავალრიცხოვანი პატარა შენაკადით და ხევით. პარკის ფართობის 90% ტყითაა დაფარული და წარმოდგენილია მცენარეთა 1664 სახეობით, აქედან 3 საქართველოს და კავკასიის ენდემია. გავრცელებული სოკოების 250 სახეობიდან 10 სახეობა პირველად იქნა აღმოჩენილი სწორედ მოცემული პარკის ტერიტორიაზე. აქვე მინდა დავამატო, რომ ალგეთის ხეობაში გვხვდება 80-ზე მეტი სახეობის ფრინველი. ალგეთის ეროვნული პარკის ინფრასტრუქტურა ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დროს შეიქმნა, 1965 წელს აშენდა ადმინისტრაციული შენობა და მცირე საველე ინფრასტრუქტურა, 3 საფეხმავლო და საცხენოსნო ტურისტული ბილიკი, საპიკნიკე და საცეცხლე ადგილი, გადასასვლელი ხიდი და სანიტარული კვანძი. მოცემული პარკი წარმოადგენს სამეცნიერო კვლევების მნიშვნელოვან ადგილს. მას გააჩნია რეკრეაციულ-კურორტოლოგიური და ნიადაგდაცვითი მნიშვნელობა. დღესდღეობით დაცულ ტერიტორიაზე განვითარებულია ეკოტურიზმის ისეთი მიმართულებები, როგორცაა საფეხმავლო, საცხენოსნო და კულტურული ტურები. ეროვნულ პარკს ეკო-ტურიზმის, კერძოდ: სალაშქრო, საცხენოსნო, ფოტო-ვიდეო, ფრინველებზე დაკვირვების, ეკოლოგიური და ბოტანიკური ტურების განვითარების საკმაოდ მაღალი პოტენციალი გააჩნია, რისი მეშვეობითაც შესაძლებელია ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმებაც.³⁶

36

https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%95%E1%83%9C%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%9E%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%99%E1%83%98

როგორც ვხედავთ, ქვემო ქართლს გააჩნია საკმარისი პოტენციური ეკოტურიზმის განსავითარებლად, მაგრამ სამწუხაროდ მისი პოტენციალის ათვისება ვერ ხდება, რადგან არ მიმდინარეობს მისი პოპულარიზაცია, შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ საკმარისი ყურადღება არ ეთმობა მოცემულ დაცულ ტერიტორიებს, რადგან აუცილებელია ინფრასტრუქტურის განახლება და გაფართოება. აგრეთვე შესაძლებელია საოჯახო სასტუმროებისა და კვების ობიექტების განვითარება, რაც ადგილობრივი პროდუქციის რეალიზაციასაც შეუწყობს ხელს, ამ ყველაფრისთვის კი საჭიროა სახელმწიფოს მხრიდან მეტი ყურადღების მიქცევა.

თავი 5. პრობლემები და პერსპექტივები

სამაგისტრო ნაშრომზე მუშაობის პროცესში, როგორც უკვე აღვნიშნე, ჩავატარე კვლევა და სიღრმისეული ინტერვიუს გზით გამოვკითხე 20 რესპოდენტი ბოლნისის რაიონში. კვლევის მთავარი მიზანი იყო ქვემო ქართლის რეგიონში მოსახლეობის აზრის გამოკვეთა რეგიონში არსებულ სოციალურ და ეკონომიკურ პრობლემებთან, მათი წარმოშობის მიზეზებთან და გადაჭრის გზებთან დაკავშირებით. ასევე, კვლევის შედეგებმა აჩვენა გამოკითხული მოსახლეობის აზრი ეკონომიკის იმ დარგების შესახებ, რომელთა განითარებაც ყველაზე პერსპექტიულად მიაჩნიათ ქვემო ქართლის რეგიონისთვის. ამ თავში სწორედ აღნიშნული კვლევის შედეგებზე გვექნება საუბარი და ამასთან ერთად, ტექსტის ძირითად ნაწილზე დაყრდნობით, გარკვეულ შეჯამებას გავაკეთებთ.

გამოკითხულ რესპოდენტთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ რეგიონის უმთავრეს პრობლემად სასმელი და სარწყავი წყლის პრობლემა დაასახელა, რაც საკმაოდ მოულოდნელი შეიძლება იყოს.

პრობლემის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ახალი წყალგაყვანილობის სისტემის ჩართვის შემდეგ, რაც დააყენეს ბოლნისის რაიონში, მოხდა წყლის დიდი რაოდენობით დაკარგვა და მისი ძველი წყალგაყვანილობის მილებში გაპარება, რაც დაფიქსირდა მოსახლეობის მრიცხველებზე და მოსახლეობას დაეკისრა უზარმაზარი გადასახადები. ისედაც ეკონომიკურად გაჭირვებულ მოსახლეობას არ აქვს იმის საშუალება, რომ ათჯერ და ოცჯერ მეტი (რიგ შემთხვევებში ასჯერაც კი), გადაიხადოს წყლის ხარჯის გამო ყოველთვიურად, ვიდრე აქამდე იხდიდა. კომპანიამ რომელმაც ეს სისტემა დააყენა, არ გაითვალისწინა ხალხის სოციალური მდგომარეობა და არ მოხდა წყლის გადასახადის ჩამოწერა, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მოსახლეობის ბრალი ეს არ იყო. წყლის გაპარების პრობლემის გამოსწორება საკმაოდ გვიან მოხდა თვითონ მოსახლეობის მიერ, გადასახადები, რომელიც ხალხს არ ჩამოაწერეს, გარკვეულ პერიოდზე გადანაწილდა ზოგი ოჯახისთვის, ზოგმა კი ვერ შესძლო ამის გაკეთება, ამიტომ მოსახლეობას ემუქრებინა წყლის გადაკეტვით. აქვე მინდა დავამატო, რომ წყლის წამოსვლამდე,

რესპოდენტების თქმით, მილებში მოდის ჰაერის დიდი ჭავლი, რომელიც ასევე ფიქსირდება მრიცხველებზე და ითვლება წყლის დანახარჯად, რამდენადაც ირონიულად არ უნდა ჟღერდეს, მოსახლეობა წყლის მაგივრად ჰაერის გადასახადს იხდის.

წყლის პრობლემებთან დაკავშირებით ყველაფერი აქ არ მთავრდება. სასმელი წყალი ისედაც ბოლნისის რაიონში და თითქმის მთლიან ქვემო ქართლში გრაფიკით მიეწოდება მოსახლეობას, რაც წყლის რესურსებით ერთ-ერთ უმდიდრეს ქვეყანას, როგორცაა საქართველო არ უნდა გააჩნდეს. ასევე მოსახლეობა უკმაყოფილოა წყლის ხარისხითაც, მათ აქვთ ეჭვი, რომ რეგიონში არსებული მდინარეები და ტბები დაბინძურებულია, მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის ნარჩენების მიერ, რაც სავსებით რეალურია, რაც განსაკუთრებით სარწყავ წყალს შეეხება.

პრობლემა ასევე სარწყავ წყალთან დაკავშირებით. გამოკითხულთა უმრავლესობას აქვს, საკუთარი მცირე მეურნეობა (ვენახი), მათი თქმით, არ არსებობს გამართული სარწყავი სისტემა, რაც მათ მეურნეობის მოვლა-პატრონობას პრობლემას უქმნის, ხშირ შემთხვევაში კი უაზროსაც ხდის. რადგან დანახარჯები გაწეული სამუშაოსთვის ხშირად აღემატება მიღებულ შემოსავლებს. ამ ყველაფერმა კი გამოიწვია იმედგაცრუება მოსახლეობაში, რის შედეგადაც გარკვეულმა ნაწილმა მიატოვა საკუთარი მიწის მოვლა.

რესპოდენტების აზრით, რაიონული ცენტრებისა და სოფლების რიგით მეორე უმთავრეს პრობლემას წარმოადგენს დასაქმება. მათი თქმით, არ არსებობს საკმარისი სამუშაო ადგილები, ისეთი ობიექტები, რომლებიც საბჭოთა კავშირის დროს არსებობდა და შეიძლება დღესაც ამუშავდეს, ფიზიკურად აღარ არსებობს, ასეთებია ფაბრიკები, ქარხნები და სხვა. ამ ყველაფერმა გამოიწვია მოსახლეობის დიდი რაოდენობით გადინება უცხოეთსა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სამუშაოს საძებნელად, განსაკუთრებით თბილისში.

რესპოდენტების თქმით, სოციალური მდგომარეობა რეგიონში საკმაოდ მძიმეა, რაც ავტომატურად იწვევს ზემოხსენებული პრობლემის კიდევ უფრო გამწვავებას

დემოგრაფიული კუთხით. რესპოდენტებს გააჩნიათ იმის შიში, რომ მალე ბოლნისის რაიონი სულ დაიცლება ახალგაზრდებისგან.

გამოკითხულთა თქმით, რეგიონში განსაკუთრებით კი ბოლნისის რაიონში, შეიძლება სოფლის მეურნეობის კიდევ უფრო განვითარება, სარწყავი წყლის პრობლემების მოგვარების და ფერმერული მეურნეობების განვითარების გზით, რაც ხალხის საკმაოდ დიდ რაოდენობას დაასაქმებდა. ასევე მოსახლეობა უკმაყოფილოა იმ ფაქტით, რომ რეგიონში არაა განვითარებული ტურიზმი, რადგან მათ მიაჩნიათ, რომ რეგიონს საკმაოდ დიდი პოტენციალი გააჩნია ამ კუთხით. არ ხდება რეგიონის პოპულარიზაცია ტურისტული მარშრუტებისა და პროდუქციის თვალსაზრისით, როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებში. რესპოდენტების თქმით, რეგიონში დაახლოებით ათასამდე ისტორიული მნიშვნელობის ობიექტია (საქართველოში უძველესი ტაძრები და სხვა ნიმუშები, როგორცაა ბოლნისის სიონი, წულრულაშენი და სხვა), რისი გამოყენებაც შესაძლებელია ტურისტული თვალსაზრისით. მათი აზრით, ასევე რეგიონს გააჩნია საკმაოდ საინტერესო ბუნება, მდინარეებისა და ტბების სახით.

გამოკითხულთა თქმით, რეგიონში შესაძლებელია წარმოების კიდევ უფრო განვითარება, რადგან ქვემო ქართლი მდიდარია წიაღისეული რესურსებით, რომელთა პოტენციალი მხოლოდ მცირედი ნაწილით არის ათვისებული (დაბინძურების შემცირების შემთხვევაში, მოსახლეობა ბედნიერი იქნებოდა მსგავსი ტიპის ინდუსტრიის კიდევ უფრო განვითარებით), რაც ასევე საკმაოდ დიდი რაოდენობით ხალხს დაასაქმებს. ასევე შესაძლებელია რეგიონში ისეთი მეურნეობების განვითარება, როგორცაა საკონსერვო მეურნეობა, სამკერვალო ფაბრიკები და სხვა მრავალი. განსაკუთრებით რეგიონში შესაძლებელია ქარის, მზის და ბიოგაზის ენერგეტიკული პოტენციალის ათვისება. ქვემო ქართლს მნიშვნელოვანი პოტენციალი აქვს ენერჯის გენერირების კუთხით, ისეთი განახლებადი რესურსების გამოყენებით, როგორცაა ჰიდროენერჯია და ქარისა და მზის ენერჯია. მზის ენერჯის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, ქვემო ქართლის რეგიონი დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ტერიტორიის თითქმის ნახევარი მიეკუთვნება ზონას, სადაც წლის თბილ პერიოდში (მაისი-ოქტომბერი) იქმნება

ოპტიმალური პირობები სხვადასხვა ტიპის ჰელიოდანადგარების (ბრტყელი კოლექტორები, მძლავრი მზის ღუმელები, კოშკის ტიპის მზის სადგურები, გენერატორები) ექსპლუატაციისათვის. ეს ზონა მოიცავს ქ. რუსთავს, მარნეულის, გარდაბნისა და ბოლნისის მუნიციპალიტეტებს.

ასევე რეგიონს გააჩნია დიდი პოტენციალი ბაზალტის ბოჭკოს საწარმოებლად. დღეისათვის ბაზალტის ბოჭკოს მწარმოებელი ძირითადი ქვეყანა პოსტსაბჭოთა სივრცეში არის უკრაინა, თუმცა ქვემო ქართლის ბაზალტი (ბოლნისისა და მარნეულის რაიონები), ხარისხის თვალსაზრისით უკეთესია. ბაზალტის ბოჭკოს წარმოების შემთხვევაში ერთი გარეცხვით ნაკლებს საჭიროებს და შესაბამისად, მცირდება წარმოების თვითღირებულება. თუმცა ხსენებული წარმოების გამართვა საჭიროებს დიდი რაოდენობით ინვესტიციას.

რესპოდენტების სურვილის მიხედვით, კარგი იქნებოდა თუ მოხდებოდა აზერბაიჯანსა და სომხეთთან სავაჭრო ურთიერთობების კიდევ უფრო გაღრმავება, რაც დამატებით შემოსავალს გაუჩენდა მოსახლეობას და შესაძლებელს გახდიდა დასაქმების პრობლემის სრულიად აღმოფხვრას, ვაჭრობის განვითარების თვალსაზრისით. ასევე კარგი იქნებოდა თუ მოხდებოდა რეგიონში პროფესიული სასწავლებლების გახსნა, რაც კვალიფიკაციური მუშახელის რაოდენობას გაზრდიდა.

რეგიონში რესპოდენტების თქმით, ერთ-ერთ უმთავრეს პრობლემას წარმოადგენს ეკოლოგიური საკითხი. ადგილობრივი მთავრობისა და ქვეყნის მთავრობის მიერ არ ხდება ამ საკითხთან დაკავშირებით შესაბამისი ყურადღების გამახვილება. მათი თქმით, რეგიონში არსებული საწარმოებისა და მადნეულის მომპოვებელი კომპანიების მიერ, ხდება ძალიან დიდი მოცულობით ჰაერის, წყლისა და ნიადაგის დაბინძურება. მაგალითისთვის, კაზრეთში არსებული სპილენძისა და ოქროს მომპოვებლთა სამუშაოების გამო, გაზრდილია რადიაციის დონე. არაა ცნობილი, თუ რამდენჯერ ცდება არსებული რადიაციის დონე დასაშვებ ნორმას. მაგრამ ფაქტია, რომ ახლომდებარე ტერიტორიებზე, გაზრდილია სიმსივნური დაავადებების რაოდენობა. საბჭოთა პერიოდში, მრეწველობის სექტორის სრული დატვირთვით მუშაობის დროს, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობის ნარჩენები წარმოიქმნა და დაბინძურების კერები გაჩნდა ქალაქებში რუსთავი, ბოლნისი და სხვა, სადაც

მეტალურგიული, სამთომომპოვებელი კომბინატებიდან და სხვა საწარმოებიდან მრავალი ათასი ტონა სამრეწველო ნარჩენი დაგროვდა. შედეგად, ამ საწარმოთა მიმდებარე ტერიტორიები მრავალი წლის განმავლობაში ფორმირდებოდნენ, როგორც ტოქსიკური ელემენტების მომატებული კონცენტრაციების კერები. 2007 წლის ნარჩენების ინვენტარიზაციის ანგარიშის მიხედვით, რეგიონში სამრეწველო ნარჩენის რაოდენობა შეფასდა დაახლ. 3 მლნ ტონად, საიდანაც 3%-ს წარმოადგენს ტოქსიკურ ნარჩენები.

როგორც ნაშრომის წინა თავებში აღვნიშნე, ეკოლოგიური დაბინძურება ზიანს აყენებს არამარტო რეგიონის მოსახლეობას, არამედ მთლიან ბიოსისტემას. დაბინძურებული სოფლის მეურნეობის პროდუქცია ან სხვა სახის საკვები თუ წყალი, რომელსაც საზოგადოება მოიხმარს ან სარეალიზაციოდ მიაქვს, ორგანიზმს კიდევ უფრო დიდ ზიანს აყენებს. რესპოდენტების თქმით, არავინ იცის, რა ზიანი მიადგა რეგიონის ბუნებას უკონტროლო დაბინძურების გამო და რა შედეგებს გამოიწვევს ეს მომავალში.

საიდუმლო არაა, რომ ადამიანისთვის ჯანმრთელობა უმთავრეს პრიორიტეტს წარმოადგენს, სწორედ ამიტომ, მოსახლეობის თქმით, აუცილებელია არსებული ეკოლოგიური პრობლემების მოგვარება, შესაბამისი კვლევითი ობიექტებისა და ორგანიზაციების დაარსება, ამოქმედება ან ჩართვა იმისთვის, რომ დადგინდეს რეგიონში ეკოლოგიური საკითხის რეალური სახე და შეიქმნას პრობლემის გადაჭრის გეგმა.

რესპოდენტების თქმით, ქვემო ქართლის რეგიონში არსებული კიდევ ერთი თვალში საცემი პრობლემა არის ის, რომ არსებული დასახლებების ინფრასტრუქტურული იერსახის საერთო მდგომარეობა - შენობა-ნაგებობების, ეზოების, ქუჩების, ტროტუარების, მოედნების, სკვერების, პარკების იერსახე არადადამაკმაყოფილებელია. ქვემო ქართლის რეგიონში არც რეგიონის და არც მუნიციპალურ დონეზე არ ხორციელდება სივრცით-ტერიტორიული დაგეგმვა. რესპოდენტები განსაკუთრებით უკმაყოფილოები არიან გზების ხარისხით. მოუწესრიგებელი გზები პრობლემას უქმნის მოსახლეობის გადაადგილებას და აზიანებს მათ სატრანსპორტო საშუალებებს. რესპოდენტების თქმით, ქვემო

ქართლში, განსაკუთრებით კი ბოლნისის რაიონში, კიდევ ბევრი პრობლემაა, რისი მოგვარებაც აუცილებელია, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილი საკითხები წარმოადგენს იმ უმთავრეს საკითხებს, რაც ყველას - წარმომავლობის, რელიგიის, სქესის თუ ასაკის მიუხედავად ადარდებს და თვლის საჭიროდ, როგორც პრიორიტეტულს.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ქვემო ქართლში საკმაოდ ბევრი პრობლემაა, რომლებიც სასწრაფოდ გადაწყვეტას საჭიროებენ, თუმცა რეგიონის პოტენციალის გათვალისწინებით, სავსებით შესაძლებელია არსებული პრობლემების აღმოფხვრა და მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების წინაშე მყოფი რეგიონის განვითარება და ადგილობრივი მოსახლეობის კეთილდღეობის გაუმჯობესება, საბოლოოდ, ეს იქნება ჩვენი ქვეყნის წინ გადადგმული ნაბიჯი მომავალი წარმატებისკენ.

დასკვნა

ქვემო ქართლი საქართველოს ერთ-ერთი ულამაზესი და უმშვენიერესი კუთხეა, რომელსაც განვითარების უდიდესი პოტენციალი გააჩნია, თუმცა, დღესდღეობით, რეგიონში საკმაოდ მძიმე ვითარებაა შექმნილი, რაც არაერთ პრობლემაში (მაგალითად, მოსახლეობის დეპოპულაცია მიგრაციის გამო, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ფონი, ეკოლოგიური პრობლემები) გამოიხატება. ნაშრომში სწორედ აღნიშნულ პრობლემებზეა ყურადღება გამახვილებული. გარდა ამისა, გამოკვეთილია ეკონომიკის ის დარგები, რომელთაც განვითარების კარგი შესაძლებლობები გააჩნიათ და სწორედ ამ პერსპექტიული დარგების (ტურიზმი, სოფლის მეურნეობა, გადამამუშავებელი და საკონსერვო მეურნეობა, მრეწველობა, სამთო-მოპოვებითი მრეწველობა, ვაჭრობა და ენერჯეტიკა) განვითარების საფუძველზე უნდა მოხდეს ქვემო ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური წინსვლა.

სამაგისტრო ნაშრომზე მუშაობის პროცესში საკითხის შესწავლისა და კვლევის შედეგად გამოიკვეთა ის პრობლემები, რომელთა წინაშეც დღეს ქვემო ქართლის რეგიონი დგას. უპირველეს ყოვლისა, ქვემო ქართლში ეკოლოგიური პრობლემის საკითხი იკვეთება, რაც გამოწვეულია განვითარებული მრეწველობისა და სამთო-მომპოვებლური მეურნეობის გამო. აღსანიშნავია, რომ რეგიონი საქართველოში (იმერეთის რეგიონის მერე) ყველაზე დაბინძურებულია. მოცემული საკითხი ზიანს აყენებს მთლიან ბიოსისტემას და არა მარტო ადამიანს. აუცილებელია ეკოლოგიური პრობლემების გადასაჭრელად შესაბამისი გეგმის შემუშავება და განხორციელება, რადგან საზოგადოების უსაფრთხოება, ჯანმრთელობა და სიცოცხლე მთავარ პრიორიტეტს უნდა წარმოადგენდეს ნებისმიერი სახელმწიფოსთვის.

არანაკლები მნიშვნელობის პრობლემა დგას სასმელ და სარწყავ წყალთან დაკავშირებით. სასმელი წყალი თითქმის მთლიან რეგიონში მოედინება გრაფიკით, დილით და საღამოს. ასევე აღსანიშნავია, რომ ბოლნისის რაიონში მოსახლეობას ზედმეტი გადასახადი დაეკისრა წყალზე, ახალი სისტემის დამონტაჟების შემდეგ, რაც დამონტაჟებელი კომპანიის დაუდევრობის ბრალია, ეს დაუდევრობა კი მძიმე ეკონომიკურ ტვირთად დააწვა მოსახლეობას. რაც შეეხება სარწყავ წყალს, ქვემო

ქართლის საკმაოდ დიდ ნაწილზე გამართულად არ მუშაობს სარწყავი სისტემა (დიდ ნაწილზე კი საერთოდ არაა მსგავსი სისტემები), რაც აფერხებს სოფლის მეურნეობის განვითარებას.

რეგიონის ალბათ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პრობლემას წარმოადგენს უმუშევრობა და დაბალი შემოსავლები. სწორედ ეს საკითხი იწვევს ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის მიგრაციას რეგიონიდან სხვა ქვეყნებსა და საქართველოს რეგიონებში, უპირველეს ყოვლისა კი თბილისში.

ნაშრომზე მუშაობის პროცესში, პრობლემების გარდა, როგორც უკვე აღვნიშნე, გამოიკვეთა ის დარგები, რომლებსაც განვითარების ძალიან დიდი პერსპექტივა გააჩნიათ ქვემო ქართლის რეგიონში.

პერსპექტიულ დარგებზე საუბრისას, პირველ რიგში უნდა ავლნიშნოთ მრეწველობა, რომელიც ისედაც განვითარებულია სხვა დარგებთან შედარებით, მაგრამ რეგიონს კიდევ უფრო დიდი პოტენციალი გააჩნია მის განსავითარებლად, რადგან რესურსები არაა სათანადოდ ათვისებული. აქ გვხვდება დიდი რაოდენობით სამშენებლო და მოსაპირკეთებელი ქვები, მინერალური ქვები - ბაზალტი და ტუფი, მრავალფეროვანი წიაღისეული, რომელთა ათვისების შემთხვევაში მნიშვნელოვნად გაიზრდება ქვემო ქართლის ეკონომიკა და შემცირდება უმუშევრობის მაჩვენებელი.

ქვემო ქართლს ასევე მნიშვნელოვანი პოტენციალი გააჩნია ენერჯის გენერირების კუთხით, ისეთი განახლებადი რესურსების გამოყენებით, როგორცაა ჰიდროენერჯია და ქარისა და მზის ენერჯია. მზის ენერჯის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, ქვემო ქართლის რეგიონი დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ტერიტორიის თითქმის ნახევარი მიეკუთვნება ზონას, სადაც წლის თბილ პერიოდში (მაისი-ოქტომბერი) იქმნება ოპტიმალური პირობები სხვადასხვა ტიპის ჰელიოდანადგარების (ბრტყელი კოლექტორები, მძლავრი მზის ღუმელები, კოშკის ტიპის მზის სადგურები, გენერატორები) ექსპლუატაციისათვის. ეს ზონა მოიცავს ქ. რუსთავს, მარნეულის, გარდაბნისა და ბოლნისის მუნიციპალიტეტებს.

რეგიონის კლიმატური პირობები განსაკუთრებით ხელსაყრელია სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებისთვის. მოსავლის მიღება შესაძლებელია წელიწადში 2-3-ჯერ, რაც განაპირობებს ქვემო ქართლის მაღალ კონკურენტუნარიანობას სხვა რეგიონებთან შედარებით. შესაბამისად რეგიონს გააჩნია საკმაოდ დიდი პოტენციალი სოფლის მეურნეობის კიდევ უფრო განვითარებისთვის (თუ მოხდება სარწყავი სისტემების მოწესრიგება და ეკოლოგიური პრობლემების მოგვარება). რეგიონის ნიადაგები და კლიმატი იძლევა ისეთი კულტურების განვითარების საშუალებას, რომელთა განვითარება, საქართველოს სხვა მხარეებისთვის (გარდა ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტისა), ნაკლებად შესაძლებელია. აქ განსაკუთრებით კარგი პირობებია საადრეო კარტოფილისა და ბოსტნეულის, მარცვლეულის, ხილის, ყურძნის, ბაღჩეულის, მრავალწლიანი ბალახებისა და სხვა კომერციულად საინტერესო პროდუქციის საწარმოებლად. აღსანიშნავია, რომ რეგიონში აღრიცხული არ არის სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი. რეგიონში ასევე საკმაოდ კარგი პოტენციალია ფერმერული მეურნეობის და მეცხოველეობის განვითარებისთვის.

ქვემო ქართლს ასევე გააჩნია საკმაოდ დიდი რაოდენობით ისტორიულ-კულტურული ძეგლები და უნიკალური ბუნება, რის ხარჯზეც შესაძლებელია ტურიზმის განვითარება. სამწუხაროდ, არ ხდება რეგიონის პოპულარიზაცია სათანადო დონეზე და არაა შესაბამისი ინფრასტრუქტურა განვითარებული. მაგრამ მოცემული პრობლემის მოგვარების შემთხვევაში, რეგიონში ახალი ინდუსტრია განვითარდება.

საბოლოოდ, მოკლე შეჯამების სახით უნდა ითქვას, რომ ქვემო ქართლი საქართველოს ერთ-ერთი გამორჩეული კუთხეა, რომელიც დღეს არაერთი პრობლემისა და გამოწვევის წინაშე დგას, ამიტომ, პირველ რიგში, საჭიროა ამ პრობლემების კომპლექსური კვლევა და შესწავლა. წინამდებარე სამაგისტრო ნაშრომი კი წარმოადგენს ამ მიმართულებით გადადგმულ პირველ ნაბიჯს. მიგვაჩნია, რომ აღნიშნულ ნაშრომს გამოყენების კარგი პერსპექტივა ექნება ქვემო ქართლის რეგიონის კვლევით დაინტერესებული პირებისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ❖ Springer. (2015). Science+Business. Chapter 2. Theories of Economic Development. Media Singapore.
- ❖ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი). (2017 წელი). მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები. ბმული: http://www.geostat.ge/cms/site_images/files/georgian/population/agceris%20cinascari%20shedegebi_30.04.2015.pdf
- ❖ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი). (2016 წელი). „მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები“. თბილისი. გვ. 13-15. ბმული: http://www.geostat.ge/cms/site_images/files/georgian/population/Census%20Release_GEO_2016.pdf
- ❖ სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი), ბმული: <http://geostat.ge/>
- ❖ ქვემო ქართლის რეგიონის განვითარების სტრატეგია 2014-2021 წლებისთვის.
- ❖ საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო, ბმული: <http://www.moh.gov.ge/>
- ❖ საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, ბმული: <http://catalog.edu.ge/>
- ❖ 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა
- ❖ ქვემო ქართლის რეგიონული განვითარების სააგენტო, <http://kkrda.ge/>
- ❖ ქვემო ქართლის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზი მწვანე პოლიტიკის პერსპექტივიდან, 2017წ.

- ❖ საქართველოს გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების დაცვის სამინისტრო, ბმული: <http://www.moe.gov.ge/>
- ❖ <https://ka.wikipedia.org>

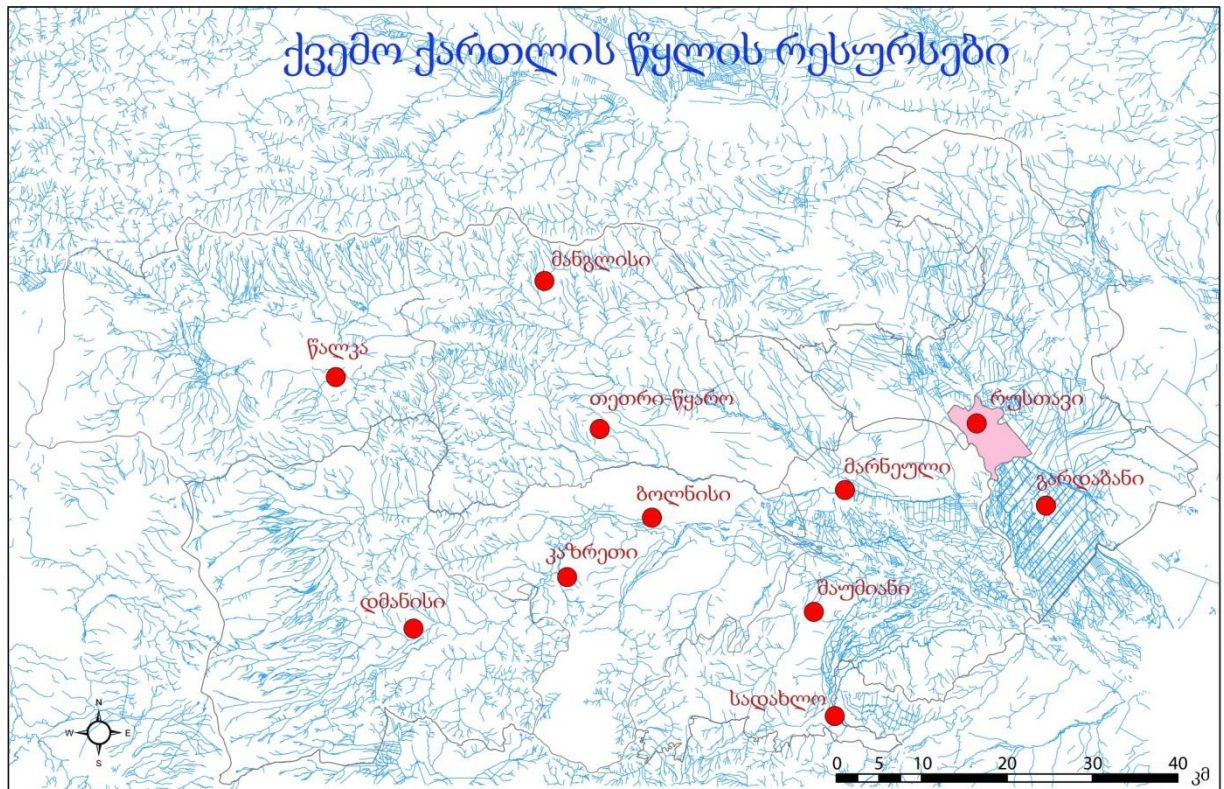
დანართი.

რუკა N1.

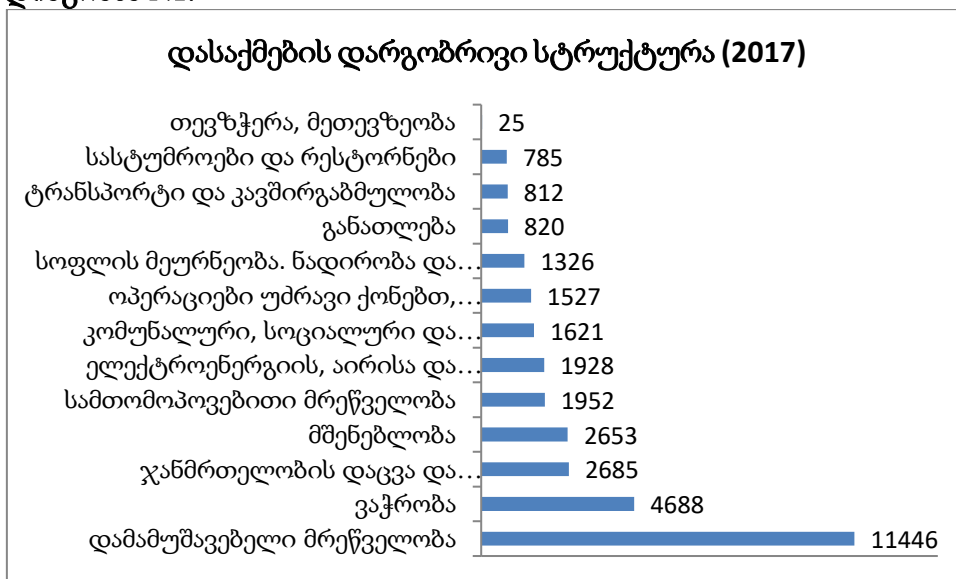
წყარო: რუკა აგებულია პროგრამა გის-ში (გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემები) ავტორის მიერ.

რუკა N2.

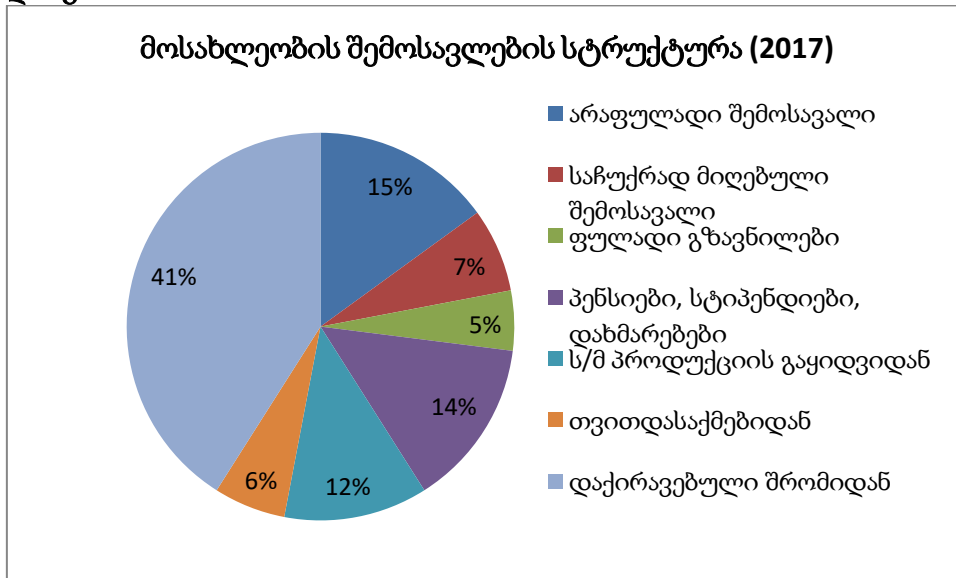
წყარო: რუკა აგებულია პროგრამა გის-ში (გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემები) ავტორის მიერ.

დიაგრამა N1.

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წელი.

დიაგრამა N2.

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წელი.

ცხრილი N1. ჯანმრთელობის დაცვა და სოციალური უზრუნველყოფა ქვემო ქართლის რეგიონში

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ექიმების რიცხოვნობა დაკავებული თანამდებობების მიხედვით, ათასი*	1,2	1,0	1,1	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2	1,4
საშუალო სამედიცინო პერსონალის რიცხოვნობა, ათასი*	1,3	0,9	1,2	1,1	0,9	0,9	1,0	0,9	1,0
საავადმყოფოების რიცხვი, ერთეული	25	23	25	16	15	16	20	18	19
საავადმყოფო საწოლების რაოდენობა, ათასი	0,9	0,8	0,8	0,8	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8
ამბულატორიულ-პოლიკლინიკური დაწესებულებების რაოდენობა, ერთეული	95	154	180	190	196	200	205	216	209
ამბულატორიულ-პოლიკლინიკურ დაწესებულებებში ექიმთან მიმართვების	408,9	384,5	390,0	419,0	462,2	517,9	541,3	510,8	606,4

რიცხვი წლის განმავლობაში (პროფილაქტიკის ჩათვლით), ათასი									
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

წყარო: საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო,
http://www.moh.gov.ge/uploads/files/oldMoh/2014/Failebi/Angarishebi/2_year-qvemo_qartli.pdf 2017 წლის
 21 დეკემბერი.

ცხრილი N2. სკოლებისა და მოსწავლეების რაოდენობა ქვემო ქართლში

წლები	სკოლების რაოდენობა ელთეული	მოსწავლეთა რიცხოვნება, კაცი
2008/2009	291	74563
2009/2010	292	74674
2010/2011	279	70369
2011/2012	268	65878
2012/2013	268	65827
2013/2014	269	65772
2014/2015	269	66054
2015/2016	268	66946
2016/2017	266	67450
2017/2018	266	68585

წყარო: საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო,
http://catalog.edu.ge/index.php?module=school_info&page=region_list 2017 წლის 21 დეკემბერი.

ცხრილი N3. საწარმოთა ბრუნვა ქვემო ქართლის რეგიონში, ეკონომიკური საქმიანობის მიხედვით, მლნ. ლარი.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ქვემო ქართლის რეგიონი	1726,2	2302,4	2506,4	2661,8	2830,1	3347,4
სოფლის მეურნეობა. ნადირობა და სატყეო მეურნეობა	40,3	51,5	68,2	69,1	95,5	122,5
თევზჭერა, მეთევზეობა	0,2	0,2	0,4	0,1	0,3	0,2
სამთომომპოვებითი მრეწველობა	158,4	182,4	124,9	149,4	169,4	308,2
დამამუშავებელი მრეწველობა	964,5	1162,1	1122,2	1209,5	1160,3	1017,7
ელექტროენერჯის, აირისა და წყლის წარმოება და განაწილება	162,6	354,3	370,8	293,7	326,1	511,4
მშენებლობა	45,3	65,3	155,3	112,2	134,3	204,0
ვაჭრობა; ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების რემონტი	284,7	398,2	543,3	697,2	785,1	972,4
სასტუმროები და რესტორნები	2,5	6,8	11,3	11,3	16,4	23,0
ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა	20,1	21,2	28,4	29,2	32,6	60,0
ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა და მომხმარებლისათვის მომსახურების გაწევა	12,0	27,2	44,3	41,8	47,9	48,0
განათლება	3,3	3,6	4,0	5,8	8,4	4,9
ჯანმრთელობის დაცვა და სოციალური დახმარება	15,8	14,0	11,3	16,6	18,8	24,3
კომუნალური, სოციალური და პერსონალური მომსახურების გაწევა	16,5	15,7	22,0	26,2	34,9	50,7

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 15 დეკემბერი.

ცხრილი N4. დასაქმებულთა შრომის საშუალოთვიური ანაზღაურება ქვემო ქართლის რეგიონში, ეკონომიკური საქმიანობის მიხედვით, ლარი.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ქვემო ქართლის რეგიონი	571,5	547,5	663,0	679,6	690,2	779,2
სოფლის მეურნეობა. ნადირობა და სატყეო მეურნეობა	357,2	374,4	541,4	583,7	619,5	844,3
თევზჭერა, მეთევზეობა	423,9	160,8	532,4	381,3	330,4	623,8
სამთომომპოვებითი მრეწველობა	1051,4	1021,8	1140,0	1094,2	1087,2	1361,3
დამამუშავებელი მრეწველობა	742,9	697,6	823,4	838,4	908,5	956,0
ელექტროენერჯის, აირისა და წყლის წარმოება და განაწილება	752,8	929,5	920,4	939,2	1123,7	1146,8
მშენებლობა	606,9	590,5	887,8	903,4	872,4	1017,7
ვაჭრობა; ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების რემონტი	206,6	197,4	266,9	287,7	353,2	366,9
სასტუმროები და რესტორნები	114,6	110,8	161,4	211,3	142,2	220,5
ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა	472,7	355,8	419,1	567,3	387,0	640,8
ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა და მომხმარებლისათვის მომსახურების გაწევა	260,5	345,6	615,3	603,7	459,6	580,2
განათლება	179,5	271,0	195,4	209,8	244,7	248,8
ჯანმრთელობის დაცვა და სოციალური დახმარება	271,2	271,2	317,3	344,3	432,3	457,9
კომუნალური, სოციალური და პერსონალური მომსახურების გაწევა	456,3	440,7	505,4	684,0	677,2	604,5

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წლის 15 დეკემბერი.

ცხრილი N5. ერთწლიანი კულტურების ნათესი და აღებული ფართობები, წარმოება და საშუალო მოსავლიანობა ქვემო ქართლის რეგიონში

ხორბალი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	7,2	5,9	8,5	8,1	9,5	6,3	5,3	5,8	4,1
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	6,7	5,6	7,8	8,1	9,5	6,3	5,2	5,3	3,5
წარმოება (ათასი ტონა)	12,4	8,7	9,8	17,3	14,9	10,7	10,0	8,8	6,9
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	1,9	1,6	1,3	2,1	1,6	1,7	1,9	1,6	2,0
ქერი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	0,4	1,3	0,3	1,0	1,7	0,8	1,8	3,0	2,2
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	0,4	1,3	0,3	1,0	1,6	0,8	1,8	2,8	1,9
წარმოება (ათასი ტონა)	0,6	1,3	0,4	0,8	2,9	1,2	2,4	4,5	2,8
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	1,4	1,0	1,3	0,8	1,8	1,5	1,4	1,6	1,5
სიმინდი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	8,1	5,7	3,1	10,7	6,1	9,7	7,0	5,3	5,9
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	7,5	5,1	2,8	10,6	6,1	9,4	6,9	5,0	5,8
წარმოება (ათასი ტონა)	17,3	14,6	6,8	32,5	16,5	23,5	19,7	15,7	16,9
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	2,3	2,9	2,5	3,0	2,7	2,5	2,8	3,1	2,9
ლობიო	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	0,9	1,3	2,8	1,5	1,4	1,8	0,9	0,9	0,5
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	0,9	1,3	2,8	1,5	1,2	1,8	0,9	0,9	0,5
წარმოება (ათასი ტონა)	0,9	1,8	1,7	1,3	1,4	1,7	0,9	0,7	0,3
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	0,5	1,2	0,6	0,8	1,3	0,5	0,9	0,8	0,6
კარტოფილი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	6,3	4,5	4,7	3,4	5,0	7,9	5,7	5,8	4,2
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	6,3	4,5	4,7	3,4	5,0	7,9	5,7	5,7	4,2
წარმოება (ათასი ტონა)	24,9	35,3	63,3	58,4	51,3	91,3	70,6	49,8	44,1
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	4,0	7,8	13,8	17,3	10,2	11,5	12,3	8,2	10,5
ბოსტნეული	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	3,9	4,4	6,9	3,2	6,0	6,1	3,6	3,0	3,8
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	3,8	4,3	6,5	3,1	5,2	6,0	3,5	3,0	3,8
წარმოება (ათასი ტონა)	28,9	66,8	57,7	40,5	58,6	53,8	36,7	38,4	52,8
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	7,5	9,4	8,8	12,9	11,2	8,9	10,3	12,5	13,6
ბაღჩეული	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	0,3	0,2	0,2	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	0,3	0,2	0,2	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
წარმოება (ათასი ტონა)	4,5	3,7	1,5	1,2	2,8	3,7	3,0	3,8	1,3
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	14,9	18,0	5,8	32,7	21,1	24,5	21,0	30,7	11,5
ერთწლიანი ბალახები	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	0,9	3,4	2,2	3,8	0,4	0,3	0,5	0,6	0,3
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	0,9	3,3	2,2	3,8	0,4	0,3	0,5	0,6	0,3
წარმოება (ათასი ტონა)	4,3	11,1	10,5	17,4	3,9	1,4	2,0	0,8	0,9
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	4,7	3,4	4,7	4,6	9,9	5,0	3,8	1,3	3,3
მრავალწლიანი ბალახები	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ნათესი ფართობი (ათასი ჰა)	5,1	6,0	3,2	7,3	5,6	5,3	4,1	5,2	8,1
აღებული ფართობი (ათასი ჰა)	5,0	5,9	2,9	7,3	5,1	5,3	4,1	5,1	7,9
წარმოება (ათასი ტონა)	17,5	15,2	12,1	36,7	20,3	28,0	15,4	32,2	29,7
საშუალო მოსავლიანობა (ტ/ჰა)	3,5	2,6	4,2	5,0	4,0	5,3	3,8	6,3	3,8

წყარო: 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი 2017წ.

შენიშვნა: 2006-2015 წლების გამოკვლევების შერჩევის ბაზის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა 2004 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა, ხოლო 2016-2017 წლების გამოკვლევის შერჩევის ბაზა განახლდა და დაეფუძნა 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერას. აღნიშნულიდან გამომდინარე, 2014-2017 წლების მაჩვენებლების შესადარისობის უზრუნველყოფის მიზნით, განხორციელდა 2014 და 2015 წლების მონაცემების გადაანგარიშება. შესაბამისად, 2014-2016 წლების მონაცემები შესადარისი არ არის 2008-2013 წლების მონაცემებთან.

ცხრილი N6. ხილის წარმოება ქვემო ქართლის რეგიონში (ათასი ტონა)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ხილის წარმოება, სულ	12,4	7,1	6,0	12,3	7,7	7,4	5,6	6,0	9,5
თესლოვანი ხილის წარმოება	4,2	2,9	1,2	4,2	3,1	1,7	1,3	1,2	2,2
კურკოვანი ხილის წარმოება	4,2	1,5	1,6	1,9	2,1	1,4	1,0	0,8	1,7
კაკლოვანი ხილის წარმოება	0,9
სუბტროპიკული ხილის წარმოება	3,5	2,3	2,3	5,4	1,9	4,2	2,4	3,0	3,2

წყარო: 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი 2017წ.

შენიშვნა: 2006-2015 წლების გამოკვლევების შერჩევის ბაზის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა 2004 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა, ხოლო 2016-2017 წლების გამოკვლევების შერჩევის ბაზა განახლდა და დაეფუძნა 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერას. აღნიშნულიდან გამომდინარე, 2014-2017 წლების მაჩვენებლების შესადარისობის უზრუნველყოფის მიზნით, განხორციელდა 2014 და 2015 წლების მონაცემების გადაანგარიშება. შესაბამისად, 2014-2016 წლების მონაცემები შესადარისი არ არის 2008-2013 წლების მონაცემებთან.

ცხრილი N7. პირუტყვისა და ფრინველის სულადობა ქვემო ქართლის რეგიონში, წლის ბოლოსათვის (ათასი სული)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი	186,7	158,1	188,0	167,3	160,0	168,3	137,2	144,3	148,9
ფურისა და ფურკამეჩი	109,0	86,4	106,1	96,8	92,4	93,7	85,5	82,9	79,2
ლორი	4,8	13,3	15,4	10,1	16,3	11,6	21,8	22,0	22,6
დედა ღორი	2,4	3,2	3,5	1,9	6,0	3,5	2,6	3,1	3,7
ცხვრი	206,8	131,8	149,1	123,2	148,6	160,7	187,8	185,2	203,7
დედა ცხვარი	129,7	88,5	99,3	92,1	111,6	114,3	134,3	120,9	154,7
თხა	10,9	10,1	5,9	4,8	5,8	6,5	6,4	5,8	7,9
დედა თხა	7,4	7,0	3,2	3,2	4,1	4,6	4,9	4,1	5,7
ყველა სახის შინაური ფრინველი	1 641,4	1 644,9	1 536,8	1 739,3	1 733,1	1 727,5	1 561,8	3 212,0	3 454,7
ფუტკრის ოჯახები	10,6	15,6	15,8	21,5	15,4	21,4	13,8	14,9	20,2

ცხრილი N8. მეცხოველეობის პროდუქციის წარმოება ქვემო ქართლის რეგიონში (ათასი ტონა)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ხორცის წარმოება, სულ	11,5	10,4	7,9	8,5	6,0	7,0	11,9	16,3	21,5
მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ხორცის წარმოება	5,9	6,3	3,6	3,1	1,8	3,5	2,5	2,5	2,1
ლორის ხორცის წარმოება	0,3	0,7	1,7	1,9	1,1	0,6	2,6	3,6	3,3
ცხვრისა და თხის ხორცის წარმოება	2,2	1,1	1,0	0,8	0,5	0,9	1,0	1,1	0,7
ფრინველის ხორცის წარმოება	3,0	2,1	1,6	2,5	2,5	1,9	5,7	9,0	15,3
რძის წარმოება (მლნ. ლიტრი)	129,6	80,3	107,9	106,2	113,3	102,8	95,9	98,1	105,2
ფურისა და ფურკამეჩის რძის წარმოება (მლნ. ლიტრი)	127,9	78,7	106,2	104,6	111,6	100,8	93,7	95,8	102,7
ცხვრისა და თხის რძის წარმოება (მლნ. ლიტრი)	1,7	1,6	1,7	1,6	1,7	2,0	2,2	2,3	2,5
კვერცხის წარმოება (მლნ. ცალი)	242,9	226,0	242,2	272,7	244,9	257,4	195,7	226,6	227,2
მატყლის წარმოება (ათასი ტონა)	0,6	0,5	0,4	0,5	0,4	0,3	0,4	0,5	0,5
თაფლის წარმოება (ათასი ტონა)	0,1	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1

წყარო: 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი 2017წ.

შენიშვნა: 2006-2015 წლების გამოკვლევების შერჩევის ბაზის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა 2004 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა, ხოლო 2016-2017 წლების გამოკვლევების შერჩევის ბაზა განახლდა და დაეფუძნა 2014 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერას. აღნიშნულიდან გამომდინარე, 2014-2017 წლების მაჩვენებლების შესადარისობის უზრუნველყოფის მიზნით, განხორციელდა 2014 და 2015 წლების მონაცემების გადაანგარიშება.

წლების მონაცემების გადაანგარიშება. შესაბამისად, 2014-2016წლების მონაცემები შესადარისი არ არის 2008-2013 წლების მონაცემებთან.

ცხრილი N9. მრეწველობის სფეროში არსებული ძირითადი მაჩვენებლები ქვემო ქართლის რეგიონში

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ბრუნვა (მლნ. ლარი)	893,8	992,7	1285,5	1698,8	1618,0	1652,5	1655,9	1837,3
პროდუქციის გამოშვება (მლნ.ლარი)	837,2	956,6	1238,9	1590,5	1592,6	1585,0	1576,8	1686,7
დასაქმებულთა რაოდენობა (კაცი)	13303	14070	13694	15326	15162	15598	14675	14741
დაქირავებულთა რაოდენობა (კაცი)	13091	13766	13371	15019	14822	15471	14426	14402
საშუალო თვიური შრომის ანაზღაურება (ლარი)	746,2	646,9	787,1	767,8	881,4	891,6	960,3	1056,4
შუალედური მოხმარება (მლნ.ლარი)	488,7	615,0	770,0	1072,3	1046,3	1125,1	1098,8	1182,6
შრომითი დანახარჯები (მლნ. ლარი)	117,5	117,0	130,5	139,0	160,7	169,0	168,4	185,1
დამატებული ღირებულება (მლნ. ლარი)	348,3	341,6	468,9	518,1	546,3	459,9	478,0	504,1
ინვესტიციები ფიქსირებულ აქტივებში (მლნ. ლარი)	217,8	60,6	231,2	169,5	56,2	124,4	91,6	214,0
საქონლისა და მომსახურების ყიდვები (მლნ. ლარი)	503,6	659,8	832,8	1178,9	1203,4	1131,7	1113,8	1317,5

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წ.

ცხრილი N.10. მშენებლობის სფეროში არსებული ძირითადი მაჩვენებლები ქვემო ქართლის რეგიონში

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ბრუნვა (მლნ. ლარი)	34,0	37,3	45,3	65,3	155,3	112,2	134,3	204,0
პროდუქციის გამოშვება (მლნ.ლარი)	33,4	37,5	45,1	64,8	154,4	112,6	147,1	209,2
დასაქმებულთა რაოდენობა (კაცი)	1558	1741	1497	2653	3494	2825	2844	3300
დაქირავებულთა რაოდენობა (კაცი)	1533	1688	1446	2616	3385	2754	2701	3215
დასაქმებულთა საშუალო თვიური შრომის ანაზღაურება	458,1	461,9	606,9	590,5	887,8	903,4	872,4	1017,7
შუალედური მოხმარება (მლნ.ლარი)	15,8	20,8	23,9	29,7	103,8	68,0	84,7	145,5
შრომითი დანახარჯები (მლნ. ლარი)	8,4	9,4	10,5	18,5	36,1	30,0	28,3	39,3
დამატებული ღირებულება (მლნ. ლარი)	17,6	16,8	21,2	35,1	50,6	44,6	62,4	63,6
ინვესტიციები ფიქსირებულ აქტივებში (მლნ. ლარი)	1,7	1,7	0,9	1,4	5,2	1,9	4,5	5,6
საქონლისა და მომსახურების ყიდვები (მლნ. ლარი)	21,8	20,6	23,7	30,1	105,3	69,8	92,7	207,0

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წ.

ცხრილი N11. ტრანსპორტის და კავშირგაბმულობის ეკონომიკური მაჩვენებლები ქვემო ქართლის რეგიონში

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ბრუნვა (მლნ. ლარი)	19,7	26,8	20,1	21,2	28,4	29,2	32,6	60,0	112,1
პროდუქციის გამოშვება (მლნ.ლარი)	16,6	24,9	19,0	15,9	24,2	23,8	28,2	43,5	51,6
დასაქმებულთა რაოდენობა (კაცი)	644	938	1009	812	1170	912	1064	1146	2135
დაქირავებულთა რაოდენობა (კაცი)	609	869	948	795	1112	851	1018	977	1896
დასაქმებულთა საშუალო თვიური შრომის ანაზღაურება	446,2	642,6	472,7	355,8	419,1	567,3	387,0	640,8	474,2
შუალედური მოხმარება (მლნ.ლარი)	6,5	11,4	9,8	8,1	8,0	11,1	17,1	23,0	24,2
შრომითი დანახარჯი (მლნ. ლარი)	3,3	6,7	5,4	3,4	5,6	5,8	4,7	7,7	10,8
დამატებული ღირებულება (მლნ. ლარი)	10,1	13,6	9,3	7,8	16,2	12,8	11,1	20,5	27,5
ინვესტიციები ფიქსირებულ აქტივებში (მლნ. ლარი)	2,4	6,5	1,5	3,1	1,9	1,3	14,2	3,1	7,5
საქონლისა და მომსახურების ყიდვები (მლნ. ლარი)	9,7	14,6	12,3	13,5	11,8	16,5	21,6	46,1	83,0
გადასაყიდად განკუთვნილი საქონლისა და მომსახურების ყიდვები (მლნ. ლარი)	3,1	3,0	1,6	5,4	4,2	5,6	4,9	17,8	60,7

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017 წ.

ცხრილი N12. ვაჭრობის, ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების რემონტის საწარმოების ეკონომიკური მაჩვენებლები ქვემო ქართლის რეგიონში

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ბრუნვა (მლნ. ლარი)	153,6	211,6	284,7	398,2	543,3	697,2	785,1	972,4	1200,4
პროდუქციის გამოშვება (მლნ.ლარი)	19,5	22,4	25,7	45,8	73,8	70,2	106,7	124,0	162,0
დასაქმებულთა რაოდენობა (კაცი)	2892	3221	2959	4688	5588	5525	5917	7507	8398
დაქირავებულთა რაოდენობა (კაცი)	1908	2163	2181	3837	4762	4859	4867	5535	5690
დასაქმებულთა საშუალო თვიური შრომის ანაზღაურება (ლარი)	139,3	210,4	206,6	197,4	266,9	287,7	353,2	366,9	424,1
შუალედური მოხმარება (მლნ.ლარი)	4,3	5,2	6,2	13,3	15,9	16,2	23,9	32,1	51,8
შრომითი დანახარჯი (მლნ. ლარი)	3,2	5,5	5,4	9,1	15,3	16,8	20,6	24,4	29,0
დამატებული ღირებულება (მლნ. ლარი)	15,2	17,3	19,5	32,5	57,9	54,0	82,8	91,9	110,3
ინვესტიციები ფიქსირებულ აქტივებში (მლნ. ლარი)	2,1	1,2	1,3	1,7	5,2	2,8	8,4	8,8	8,5
საქონლისა და მომსახურების ყიდვები (მლნ. ლარი)	140,6	194,3	271,1	377,4	507,9	661,7	725,8	899,7	1133,9
გადასაყიდად განკუთვნილი საქონლისა და მომსახურების ყიდვები (მლნ. ლარი)	136,6	189,6	265,6	364,5	492,8	646,6	704,3	871,8	1085,5

წყარო სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (საქსტატი) <http://geostat.ge/regions/> ქვემო ქართლი, 2017წ.

ცხრილი N13. 2010 წ. მძიმე ლითონების შემცველობა მდინარე მაშავერას, კაზრეთულას და "RMG"- ის საწარმოს მიმდებარე სხვა წყლებში.

მდინარის სახელწოდება	CU მგ/კვ	Zn მგ/კვ	CD მგ/კვ	Fe მგ/კვ
მდ მაშავერა მდ, კაზრეთულას შეერთებამდე	0.01	0.04	0.004	0.12
ფაბრიკის დამბის წყალი, მდ კაზრეთულას შეერთებამდე	1,6	3.5	0.2	17.3
დამბისა და მდ. კაზრეთულას შეერთებიდან 50 მ-ში	1.1	324.4	9.8	9.0
სოფ. რატევანთან მდ. მაშავერას წყალი.	1.6	26.6	0.3	18.2
მწყნეთის სარწყავი არხის წყალი	0.3	1.7	0.05	0.6
წოფ. ნახიდურის სარწყავი არხიდან აღებული წყალი	0.04	0.2	0.01	0.4
გაუწმენდავი დამბის წყალი	537.3	5010.0	23.65	

გაწმენდილი დამბის წყალი	165.3	4460.8	2.0	
მდ.კაზრეთლა დამბის წყლის შეერთების შემდეგ	1.04	15.18	1.49	
მდ. მაშავერა მდ. კაზრეთულას შეერთებამდე 500მ-ით ზევით, სოფ ბალიჭის სარჭყავი წყალი	0.006	0.19	0.11	
მდ. მაშავერა მდ. კაზრეთულას შეერთებიდან 100 მეტრში	0.65	6.54	0.47	

წყარო : ქვემო ქართლის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზი მწვანე პოლიტიკის პერსპექტივიდან, 2017წ. გვ.19.

ცხრილი N14. ბოლნისის და დმანისის რაიონების სოფლების ნიადაგებში მძიმე ლითონების პროცენტული მატება ზღვრულ დასაშვებ კონცენტრაციასთან შედარებით 2010-1015 წლებში.

ნახიდურში ნიადაგის ზედაპირზე სპილენძის შემცველობა ნორმას 0,74-ჯერ აღემატება, მანგანუმი 0.433-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.115-ჯერ, სილრმეში კი – მანგანუმი 0,552-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 2.60-ჯერ;
მწყნეთში ნიადაგის ზედაპირზე კადმიუმი მომატებულია ზედა ზღვართან მიმართებით 0.5195-ჯერ, ხოლო სილრმეში 0.1215-ჯერ;
ფოლადაურში ნიადაგის ზედაპირზე მანგანუმი მომატებულია 0.236-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 2.98-ჯერ, სილრმეში კი კადმიუმი ზედა ზღვარს 0,19025-ჯერ აღემატება;
ქვემო ბოლნისში ზედაპირზე მანგანუმი აღემატება 0.158-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვარს აღემატება 2.125-ჯერ, სილრმეში მანგანუმი აღემატება 0.12654-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვარს აღემატება 1.80-ჯერ;
რატევანში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია: მანგანუმი 0.06364-ჯერ, თუთია 2.3766-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 2.5683-ჯერ, სილრმეში კი – სპილენძი 1.21656-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.19-ჯერ;
მუშევანში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.0148-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 1.86-ჯერ, სილრმეში კი – მანგანუმი 0.50426-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 2.00-ჯერ;
აკაურთაში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.652-ჯერ, სილრმეში – კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.555-ჯერ;
გომარეთში ნიადაგის ზედაპირზე კადმიუმი მომატებულია ზედა ზღვართან მიმართებით 0.477-ჯერ, სილრმეში კი – ზედა ზღვართან მიმართებით 0.45545-ჯერ;
განთიადში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.189-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.07-ჯერ, სილრმეში კი – მანგანუმი 0.1393-ჯერ,

კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 0.612-ჯერ;
ვარდისუბანში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.20126-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.0335-ჯერ, ტყვია 0.0272-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი მომატებულია 0.2688-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 1.4844-ჯერ, ტყვია 0.1295-ჯერ;
მამიშლოში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.04348-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 1.222-ჯერ, ტყვია 0.02125-ჯერ, სიღრმეში კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით მომატებულია 1.50-ჯერ, ტყვია 0.1732-ჯერ;
პატარა დმანისში ნიადაგის ზედაპირზე კადმიუმი მომატებულია ქვედა ზღვართან მიმართებით 1.422-ჯერ, ტყვია 0.3125-ჯერ, სიღრმეში კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით მომატებულია 1.394-ჯერ, ტყვია 0.154-ჯერ;
აბულბუქში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია სპილენძი 0.38425-ჯერ, მანგანუმი 0.3468-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 2.782-ჯერ, ტყვია 1.0174-ჯერ, სიღრმეში – სპილენძი 0.4206-ჯერ, მანგანუმი 0.502-ჯერ, თუთია 2.5847-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.2985-ჯერ, ტყვია 2.0271-ჯერ;
ბალიჭის ჭალებში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია სპილენძი 0.3949-ჯერ, მანგანუმი 0.24914-ჯერ, თუთია 0.7327-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.9827-ჯერ, ტყვია 2.3653-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი 0.4367-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.278-ჯერ, ტყვია 1.2656-ჯერ;
ტანძიაში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.274-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.226-ჯერ, ტყვია 0.8084-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი 0.1465-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.2995-ჯერ, ტყვია 0.80-ჯერ;
დარბაზში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.10404-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.11-ჯერ, ტყვია 0.99575-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი 0.09692-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.05765-ჯერ, ტყვია 0.929-ჯერ;
ფოცხვერიანში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.16-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 2.954-ჯერ, ტყვია 0.9929-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი 0.105-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.227-ჯერ, ტყვია 1.2883-ჯერ;
კაზრეთში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.18862-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.381-ჯერ, ტყვია 1.7128-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი 0.2119-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.36955-ჯერ, ტყვია 1.99-ჯერ;
ბალიჭის შესასვლელთან ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია სპილენძი 1.1014-ჯერ, მანგანუმი 0.2372-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.2292-ჯერ, ტყვია 1.881-ჯერ, სიღრმეში – მანგანუმი 0.0512-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.62-ჯერ, ტყვია 0.4968-ჯერ;
ბალიჭის შუაუბანში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია სპილენძი 0.0729-ჯერ, მანგანუმი 0.1668-ჯერ, კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.2748-ჯერ, ტყვია 1.86525-ჯერ, სიღრმეში – კადმიუმი ზედა ზღვართან მიმართებით 0.8035-ჯერ, ტყვია 0.7153-ჯერ;
ბალიჭის ზედაუბანში ნიადაგის ზედაპირზე მომატებულია მანგანუმი 0.32754-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 1.614-ჯერ, ტყვია 3.3337-ჯერ, სიღრმეში კი – მანგანუმი 0.10958-ჯერ, კადმიუმი ქვედა ზღვართან მიმართებით 1.422-ჯერ, ტყვია 0.7926-ჯერ.

წყარო : ქვემო ქართლის სამთომოპოვებითი სამრეწველო დაბინძურების ანალიზი მწვანე პოლიტიკის პერსპექტივიდან, 2017წ. გვ.42-43.

ცხრილი N15. გარემოსდაცვითი მაჩვენებლები ქვემო ქართლის რეგიონში

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ტყის ჭრით მიღებული ხე-ტყის მოცულობა (კუბ. მეტრი)	82 715	90 138	89 704	75 668	46 622	46 980	56 817	52 496
ტყის უკანონო ჭრა (კუბ. მეტრი)	481	1 934	525	123	1 608	229	6 636	1 783
ტყის ფონდი (ათასი ჰექტარი)	166,3	166,3	166,3	166,3	169,5	144,0	144,1	144,1
აქედან, ტყით დაფარული (ათასი ჰექტარი)	145,2	145,2	145,2	145,2	152,7	131,0	131,0	131,0
ტყის თესვა და დარგვა (ჰექტარი)	-	-	-	-	-	-	-	0,0
ტყის ბუნებრივი განახლებისათვის ხელშეწყობა (ჰექტარი)	-	-	-	-	-	-	-	-
წყლის აღება ბუნებრივი ობიექტებიდან (მლნ. კუბ. მეტრი)								1 327,8
წყლის გამოყენება (მლნ. კუბ. მეტრი)								1 555,5
ჩამდინარე წყლის ჩაშვება ზედაპირულ წყალსატევებში (მლნ. კუბ. მეტრი)								961,6
სტაციონარულ წყაროებში წარმოქმნილი მათ შორის:								
დაჭერილი და გაუვნებელყოფილი (ათასი ტონა)	19,7	151,3	349,0	335,4	383,0	375,4	457,6	328,3
ატმოსფერულ ჰაერში გაფრქვეული (ათასი ტონა)	5,0	4,2	6,0	9,4	10,8	13,4	14,2	10,0

წყარო: საქართველოს გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების დაცვის სამინისტრო,

<http://www.moe.gov.ge/ka/home> 2017წ.

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

David Gaprindashvili

**Geographic aspects of exploitation resource potential and
socio-economic development of kvemo kartli region**

Human Geography

**Thesis submitted to the faculty of the Human Geography in partial fulfillment of
the requirements for the degree of master of science**

Supervisor: Nino Pavliashvili

Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD) in Geography

Tbilisi 2018